

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Тернопільський національний економічний університет

Навчально-науковий інститут міжнародних економічних відносин ім. Б.Д. Гаврилишина

Кафедра міжнародного туризму і готельного бізнесу

Пастушенко Олена Михайлівна

**Особливості туристичного потенціалу України / Features of the tourist potential of
Ukraine**

спеціальність: 6.140103 - Туризм
освітньо-професійна програма – Управління туристичним бізнесом

Випускна кваліфікаційна робота

Виконала студентка групи Т-42/2
Пастушенко О.М.

підпис

Науковий керівник:
канд. економ. наук, доцент
Камінський Б.А.

підпис

**Випускну кваліфікаційну роботу
допущено до захисту:**

«__» _____ 20__ р.

підпис

Завідувач кафедри

_____ **Ю.П.Гуменюк**

підпис

ТЕРНОПІЛЬ – 2019

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

1.1. Поняття про туристичний потенціал, його складові елементи

1.2. Туристичні ресурси, як основа формування туристичного потенціалу території, загальна характеристика природних, рекреаційних та культурно-історичних ресурсів України

1.3. Характеристика туристичної інфраструктури України

ВИСНОВКИ ДО 1 РОЗДІЛУ

РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

2.1. Оцінка обсягу туристичних потоків України та Тернопільської області

2.2. Потенціал України на міжнародному туристичному ринку

2.3. Проблеми розвитку туризму в Україні

ВИСНОВКИ ДО 2 РОЗДІЛУ

РОЗДІЛ 3 МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

3.1. Шляхи вдосконалення туристичного бізнесу України, пропозиції щодо збільшення обсягів туристичних потоків на прикладі іноземних країн.

3.2. Пріоритетні напрями розвитку туризму в Україні

3.3. Пропозиції щодо розвитку туризму на Тернопільщині

ВИСНОВКИ ДО 3 РОЗДІЛУ

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Розвиток туристичної галузі сьогодні є надзвичайно актуальним, оскільки туризм є одним із важливих чинників виходу економіки України з кризи, стабільного і динамічного збільшення надходжень до бюджету, позитивного впливу на стан справ у багатьох галузях народного господарства, підвищення зайнятості населення, розвитку у ринкових відносинах.

Туристична галузь України знаходиться на висхідній траєкторії розвитку, визначається високими темпами зростання туристичних потоків і позитивними структурними трансформаціями. Проте внутрішній український туризм за своєю активністю, спрямованістю і темпами розвитку поступається міжнародному туризму, що певною мірою контрастує з наявним великим і різноманітним туристичним потенціалом України. Така ситуація породжена як все ж недостатньою вивченістю території України у контексті її туристичних можливостей, так і парадоксально меншою популярністю українського турпродукту не лише серед іноземних громадян, а й серед громадян України. Тому, незважаючи на численні публікації про туристичні ресурси України, варто актуалізувати необхідність більш обґрунтованого і глибокого дослідження туристичних ресурсів України і можливостей їх використання на сучасному етапі та на перспективу, зокрема використовуючи теоретико-методичний та прикладний „інструментарій” сучасної географічної науки.

Науковим дослідженням вище зазначених питань були присвячені роботи багатьох українських вчених географів та економістів, серед числа яких варто особливо виділити Бейдика О.О., який досить ґрунтовно прокласифікував рекреаційні ресурси України і запропонував цікаві методики як їх оцінювання, так і картографічної візуалізації їх розповсюдження, Мацолу В.І. , який спочатку на прикладі окремого регіону (Закарпаття), а потім і на прикладі України розглянув і прокласифікував рекреаційні ресурси та розвиток рекреаційного господарства, Молнара О.С., який запропонував досить адекватну модель бальної оцінки туристичних ресурсів регіону (Закарпаття), колектив авторів під керівництвом Кузика С.П. , які запропонували дуже ґрунтовні науково-методичні рекомендації щодо оцінки рекреаційних ресурсів

регіонального рівня, особливо туристичних ресурсів антропогенного походження, в умовах трансформації рекреаційного господарства, Поколюдну М.М. , яка на прикладі Харківської області детально дослідила стан розвитку рекреаційного господарства і рівень забезпеченості рекреаційними ресурсами, зокрема застосувавши прогресивну матричну модель їх оцінки, Стафійчука В.І. , у роботі якого подано детальний аналіз різних рекреаційних ресурсів України та методик їх оцінювання, Фоменко Н.В. , у роботі якої подано ґрунтовний огляд підходів щодо оцінки конкретних рекреаційних ресурсів. Метою даної дипломної роботи є аналіз особливостей туристичного потенціалу України та його складових елементів, а саме туристичних ресурсів, інфраструктури, туристичних потоків і тд.

Реалізація поставленої мети здійснювалась шляхом вирішення наступних задач:

- розглянути теоретичні основи туристичного потенціалу, його складові;
- вивчити методи дослідження та оцінки туристичного потенціалу території;
- охарактеризувати туристичні ресурси України;
- проаналізувати туристичні потоки України за 2016-2018 роки;
- розробити стратегію виходу України на міжнародний ринок туристичних послуг;
- проаналізувати основні проблеми туристичної сфери України;
- розглянути шляхи вдосконалення управління туристичною сферою;
- розробити пропозиції щодо збільшення обсягів в`їзних потоків;
- виявити найбільш перспективні види туризму для розвитку в Україні, та методи для їх покращення;
- зробити відповідні висновки.

Об'єктом дослідження є туристичний потенціал України та його складові: туристичні ресурси та інфраструктура туризму.

Предмет дослідження – географічні відмінності розвитку туристичного потенціалу України.

В роботі використані такі методи дослідження як: історичний, картографічний, метод порівняння, статистичний, літературний та математичний

Дипломна робота складається із вступу, 3-х розділів, висновків, списку використаних джерел. В першому розділі описані теоретико-методологічні основи дослідження туристичного потенціалу, де розглянуті питання сутності поняття туристичний потенціал, описано його складові. Другий розділ – оцінка туристичного потенціалу України, де аналізуються туристичні потоки України, її потенціал на міжнародному ринку туристичних послуг, та описуються основні проблеми сфери туризму. У третьому розділі розроблені практичні рекомендації щодо збільшення кількості туристичних потоків, а також описано перспективні напрями розвитку туристичної сфери України.

Використані джерела: наукові монографії, періодичні видання, інтернет-ресурси, географічні карти, статистичні матеріали.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

1.1. Поняття про туристичний потенціал, його складові елементи

Туристично-рекреаційний (туристичний, рекреаційний) потенціал і ресурси є одним з найбільш використовуваних понять у вітчизняній туристській науці і практиці, проте до сьогодні проблематика визначення їх сутності та структури є актуальною [49].

Для початку розглянемо поняття самого слова «потенціал» (від лат. Potential - міць, сила), якої виникло у фізиці, і в сучасній літературі йому надають смислові значення потужності, можливостей, сукупності засобів, здібностей, резервів, джерел, запасів, ресурсів і т. п., які можуть бути використані в будь-яких цілях [10].

Потенціал має кілька проявів, які в сукупності і висловлюють його сутність:

- потенціал визначає минуле з точки зору відображення сукупності накопичених властивостей,
- обумовлюють здатність до будь-якої діяльності і досягнення будь-яких цілей (потенціал приймає значення «ресурс»);
- потенціал відображає даний з точки зору практичного застосування і використання наявних здібностей (потенціал має значенням «резерв»);
- потенціал розвитку (майбутнє), в процесі якого сформується нові здібності (потенціал має значення «можливості») [50].

Виходячи зі сказаного, туристський потенціал являє собою просторово-тимчасове поєднання природних, громадських і природно-суспільних ресурсів, резервів і можливостей для організації та здійснення туристської діяльності.

Туристичний потенціал включає:

- природні ресурси (клімат території, рельєф, ландшафти, унікальні екосистеми);
- пам'ятки культури, історії та археології

- інфраструктуру туризму;
- матеріально-технічну базу; [56]

Усі вищеперераховані групи та їх елементи пов'язані між собою, і відсутність хоча б одного з них робить неможливий розвиток туризму в цілому.

Щодо складових компонент туристично-рекреаційного потенціалу території, то серед вітчизняних фахівців і фахівців близького зарубіжжя існує багато точок зору. Так, І.В. Зорін вважає, що туристично-рекреаційна система формується на стику трьох окремих підсистем — природи, суспільства, народного господарства — й містить у собі компоненти вказаних підсистем: природні туристичні ресурси, туристи (формальна тимчасова суспільна група), туристичні засоби (матеріально-технічні, енергетичні й трудові ресурси, необхідні для обслуговування туристично-рекреаційної системи) [15 с. 52].

Інший вчений А.В. Дроздов пропонує для дослідження сукупного туристичного потенціалу виділяти дві основні компоненти: перша компонента — це природні й культурні ландшафти, друга — засоби та умови здійснення туристичної діяльності [12 с.122].

Найбільш ґрунтовним є підхід вченого Н.В. Святохо [46с. 32], з ним погоджується В.Г. Герасименко [39], за яким туристичний потенціал території розглядається як сукупність чотирьох основних компонент — природно-ресурсної, історико-культурної, економічної та соціальної, які взаємопов'язані й взаємодіють між собою.

Вітчизняний вчений — професор А.А. Терехух [52 с. 341] розглядає туристичний потенціал як сукупність п'яти компонентів: природна, природно-антропогенна, історико-культурна, інфраструктурна, інвестиційна. На його думку, природна компонента включає: геологічні, орографічні, кліматичні, гідрографічні, рослинні та тваринні ресурси. На відміну від А.А. Терехуха, В.Г. Герасименко цю компоненту називає природно-ресурсною.

На відміну від попередніх українських вчених, Н.В. Корж і Д.І. Басюк [52 с. 56] у своїй роботі «Управління туристичними дестинаціями», а також І.Г. Смірнов [47 С. 239-246] відзначають такі складові компоненти туристичного потенціалу: ресурси, кадри, фінанси, маркетинг, інновації. При цьому,

В.Г. Герасименко [39], кадри включає до соціальних компонентів, а фінанси, маркетинг та інновації — він об'єднує в економічну.

На думку провідного вченого В.Г. Герасименка, для проведення оцінювання туристичного потенціалу території необхідно визначити перелік показників, що характеризують компоненти потенціалу, за якими може проводитися оцінювання. Обрана система окремих показників повинна вирішувати завдання, пов'язані з підвищенням ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу, плануванням подальшого розвитку сфери туризму й рекреації, прийняттям управлінських рішень щодо доцільності подальшого використання території з туристично-рекреаційною метою [39 с.19].

Проблему оцінювання туристичної привабливості території започатковано у працях вчених Ковалевського Г.В. та Омуша М.О. Науковці Бакурова Г.В. та Очеретін Д.В. пропонують методика оцінювання рекреаційної привабливості регіону. Методика оцінювання природних чи інших туристичних ресурсів розроблена авторами Бейдиком О.О., Гринів Л.С., Живицьким О.В., Кравцівим В.С., Кузиком С.П., Нудельманом М.С., Павловим В.І., Черчик Л.М та іншими авторами. Оцінка матеріально-технічної бази туризму розглядається в роботі Іванової Л.О. Але у роботах вищезазначених науковців недостатньо уваги приділено формуванню єдиної методики оцінки туристичного потенціалу підприємств.

Для оцінки туристичної привабливості території немає чітко визначеного показника. Туристський потенціал території є суб'єктивною категорією, так як його величина і цінність якостей залежать від цілей його використання. Цілі, в свою чергу, залежать від їх носіїв, яких в туристській сфері можна розділити на три групи: туристів, підприємців та влада / громадськість. З точки зору першої групи туристський потенціал об'єкта (або території) розглядається з позицій його туристської привабливості, здатності і результатів задоволення вихідних потреб, що спонукали людину до подорожі. Підприємці розглядають туристський потенціал з позицій вигоди організації та здійснення бізнесу, влада / громадськість - можливостей розвитку, благополуччя населення і т. д. У

конкретних ситуаціях позиції суб'єктів можуть як збігатися, бути нейтральними, так і протилежними. Тому визначення і оцінка узагальненого туристського потенціалу території є складною науковою і практичною проблемою [32с.21].

Державна служба статистики України виокремила такі показники: Методика розрахунку обсягів туристичної діяльності [33].

- кількість іноземних (в'їзних) туристів;
- кількість внутрішніх туристів (громадян України);
- кількість підприємств галузі туризму;
- обсяг туристського споживання;
- обсяг послуг, які надають підприємства сфери туризму.

В.А.Квартальнов пропонує окремі показники, за якими можна оцінити ефективність розвитку туризму [19]:

- обсяг туристичного потоку в державу;
- стан та розвиток матеріально-технічної бази та інфраструктури туризму;
- показники фінансово-економічної діяльності туристичного підприємства;
- середня величина туристичних витрат за добу;
- показники розвитку міжнародного туризму.

За дослідженням М.О. Омуша, показниками, за якими можна оцінити туристичну привабливість території є [36] :

- репутація регіону як туристської дестинації;
- наявність природних ресурсів для розвитку туризму;
- безпека подорожей, соціальна захищеність;
- транспортна доступність;
- привабливість та наявність туристично привабливих пам'яток історії та культури, а також центрів релігійного туризму;

Єдиного методу оцінки туристичного потенціалу немає, є методи оцінки його складових елементів, методику оцінки природних ресурсів розробили такі автори як: М.В. Жук., В.С. Кравців, Л.С. Гринів, С.П. Кузик, В.І. [13,20,40]

та інші ;

методика оцінювання матеріально-технічної бази туризму пропонується в роботі [16]; оцінка рекреаційної привабливості регіону на базі ентропії наводиться у статті [4].

моделі оптимального розміщення туристичних комплексів та оптимальної організації функціонування туристично-рекреаційних систем розглядаються у праці [58]; імовірні методи моделювання попиту на рекреацію описуються у роботі [57].

Статистичний облік туристичних потоків відбувся у 60-х роках минулого століття, коли індустрія туризму займала провідні позиції у економіці країни.

Найбільш важливими показниками по статистиці туристичних потоків за даними ЮНВТО [38] :

- обсяги туристичних в'їзних потоків;
- середній час перебування туристів в країні;
- середня кількість витрат туристів під час подорожі;
- доходи від туризму у державний бюджет.

Проте, методи оцінки згідно ЮНВТО підходять лише для кількісного аналізу, згідно цих показників не можливо виділити основні проблеми та перспективи галузі, тому для покращення розвитку туристичної галузі.

Туристський потенціал території динамічний у часі. Його структура і величина змінюються під впливом суспільного прогресу (в тому числі і науково-технічного) і розвитку самої території. Ці зміни можуть проявлятися як через залучення в функціонування туристичної системи нових ресурсів (за рахунок залучення резервів, перерозподіл ресурсів між підсистемами території, трансформації можливостей в резерви і ресурси через розвиток нових технологій і т. д.), зміни співвідношення використовуваних ресурсів, так і через вилучення ресурсів з функціонування туристської системи, наприклад, через нераціонального використання або їх вичерпання. Крім того, такі категорії, як «терміни», «сезонність», «цикл», «дати» і т.д. є визначальними в більшості процесів і явищ в туристській сфері територій [35].

Таким чином, туристський потенціал території є межа людських знань про максимально ефективно використання ресурсів, резервів і можливостей в ідеальних умовах для організації і здійснення туристської діяльності при максимальному задоволенні потреб суб'єктів, пов'язаних з цим процесом, збереженні природи і навколишнього середовища.

1.2. Туристичні ресурси, як основа формування туристичного потенціалу території, загальна характеристика природних, рекреаційних та культурно-історичних ресурсів України

В законі України "Про туризм" зазначено: " туристські ресурси - природні, історичні, соціально-культурні об'єкти для туристського показу, а також інші об'єкти, здатні задовольнити духовні потреби туристів, сприяти відновленню та розвитку їх фізичних сил" [14]. Доповнивши визначення, можна сказати, що туристські ресурси - сукупність природних і штучно створених людиною об'єктів, придатних для використання в процесі формування регіонального туристичного продукту та для створення конкретних туристичних продуктів для споживачів.

Існує безліч класифікацій туристських ресурсів.

На думку С.І. Поповича до туристичних ресурсів відносяться :

- природні ресурси
- історичні та культурні ресурси;
- соціально-економічні умови та ресурси;
- географічне положення, розвиненість транспорту, тощо; [41]

До туристичних ресурсів, за твердженням І.М. Школи, належать:

- економічні;
- природні;
- кліматичні;
- культурно-історичні;
- трудові;
- фінансові;
- соціальні;
- виробничі [58].

Не існує також і єдиної схеми поділу України на туристичні регіони. Професор О. Бейдик є автором усталеного туристичного районування, пропонує наступну схему поділу, виділивши 5 районів:

- Причорноморський, який включає : Одеську, Миколаївську та Херсонську області.

- Карпатсько-Подільський, до якого входять: Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Тернопільська, Хмельницька і Вінницька області.

- Полісько-Столичний район формують: Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська, Чернігівська, Полтавська, Черкаська області.

- Придніпровсько-Донецький район : Дніпропетровська, Запорізька, Донецька, Луганська області та Кропивницький.

- Харківський ресурсно-рекреаційний район включає Харківську та Сумську області [5].

Територія України сприятлива для розвитку туризму, завдяки наявним природним умовам, історико-культурним, матеріальним та людським ресурсам.

Природні туристські ресурси: компоненти природного середовища, що володіють властивостями, привабливими для туристів. Залежно від їх походження виділяють наступні природні ресурси: геологічні, геоморфологічні (рельєф), гідрологічні (води), кліматичні, флористичні, фауністичні. Існує думка, що саме природні ресурси є основою, яка формує туристський інтерес до тієї або іншої території. Звісно ж, що це твердження занадто однозначно, так як в залежності від мотивації споживачів найважливішу роль у формуванні інтересу до різних територій можуть грати зовсім інші ресурси [25].

Найважливішими водними ресурсами України є: Чорне та Азовське моря, а також територією України протікає 30 тис. річок, серед яких найбільшими є: Дніпро (3-тя за довжиною ріка у Європі), Дністер, Дунай, Південний Буг, Сіверський Донець.

Річками Карпат можна здійснювати сплави на байдарках, рафтинг такими річками як: Черемош, Прут, Тиса, Стрий та ін. Найбільша кількість озер

знаходиться на Волинському Поліссі, загалом в Україні нараховується 3 тис. природних озер та 22 тис. штучних водойм [54].

Бальнеологічні ресурси, а саме : мінеральні води та лікувальні грязі зосереджені у Причорноморському, Азовському та Карпатському регіонах, найстаріші грязьові курорти України: Куяльник, Бердянськ. Найбільша кількість джерел мінеральних вод знаходиться у Львівській та Закарпатській областях.

Україна має одне з провідних місць по кількості лісових насаджень у Європі. Для туризму велику цінність мають ландшафти, завдяки своїм оздоровчим та пізнавальним властивостям, вони включають рельєф, краєвиди та печери. Україна має значний спелеологічний потенціал, в нашій державі є потужний резерв виявлених та відомих карстових порожнин, чотири з них входять у 100 найдовших печер світу (Оптимістична, Озерна, Попелюшка, Млинки). Печери знаходяться переважно в Подільсько-Буковинському і Карпатському регіонах.

В Україні налічується понад 6700 природно-заповідних територій, у тому числі 20 природних заповідників.

Зараз в Україні функціонує 13 природних заповідників, 11 національних природних парків.

Заповідники і національні природні парки займають понад 10% території України і розташовані практично у всіх фізико-географічних її регіонах.

В Україні налічується 1020 парків, які мають історико-культурну цінність. З їх числа 19 - дендрологічні парки, метою яких є збереження, вивчення і відновлення у спеціально створених умовах представників флори. Крім цього, в країні 88 парків, що є пам'ятками садово-паркового мистецтва, а також 17 ботанічних садів, 7 зоологічних парків.

Загальна площа природних рекреаційних ландшафтів в Україні становить 9,4 млн. га (15,6% території держави), а їх одночасна місткість - майже 50 млн. чол.[3] .

Культурно-історичні туристські ресурси: об'єкти антропогенного характеру, які є матеріальним втіленням історичних і культурних (в широкому

сенсі цього поняття) процесів, що проходили на певній території, які мають привабливі характеристики для їх використання при формуванні туристичного продукту. Культурно-історичні ресурси охоплюють все соціокультурне середовище місцевості: історичні події, архітектуру, традиції, звичаї, особливості господарського життя і ін.

Виділяють наступні види культурно-історичних ресурсів:

Пам'ятки архітектури (архітектурні та містобудівні комплекси, а також окремі об'єкти). Їх використання в туризмі різноманітне: деякі з них унікальні, інші, навпаки, типові пам'ятники для даної епохи або регіону. Важливо використання в туризмі не тільки зовнішнього вигляду споруд, а й їх інтер'єру. Істотним чинником, що підвищує значення пам'ятників архітектури, є розташування в них музеїв, виставкових залів, інших установ сфери культури і сервісу.

Пам'ятки історії (місця, пов'язані з життям і діяльністю відомих особистостей, важливими подіями історії). Бажано, щоб вони були відзначені меморіальними (або хоча б інформаційними) знаками, які доводять туристам, що саме тут відбулась відповідна подія, а також пояснюють важливість його для регіону, країни, світу.

Археологічні комплекси, пам'ятки, об'єкти - залишки стародавніх поселень, поховань, укріплень, виробництв, каналів, доріг, а також кам'яні статуї, наскельні зображення і окремі ділянки культурного шару стародавніх населених пунктів [5].

Музейно-виставкові установи також слід віднести до безпосередніх туристських ресурсів, враховуючи, що вони включені практично у всі туристичні програми екскурсійно-пізнавального характеру і часто самі є об'єктами, що мають широку популярність і формують інтерес туриста до певної території. Хоча при цьому, безумовно, музейно-виставкові установи є і

важливими елементами туристської інфраструктури, що організують обслуговування туристів в місцях їх перебування[44].

Етнографічні ресурси - елементи побуту, дозвілля, господарської діяльності, а також артефакти культурного середовища (народні промисли, діалектні особливості, пісенна культура і т. д.), які мають певні територіальні відмінні риси, яка представляє інтерес для туристів.

За даними на кінець 2017 р. в Україні на державному обліку перебувало 130 тис об'єктів нерухомої культурної спадщини [31].

У 2018 р. постановою Кабінету Міністрів України від 25 січня 2018 р. № 32 до Державного реєстру нерухомих пам'яток України внесено 8 об'єктів культурної спадщини за категорією національного значення

Загалом в Державному реєстрі станом на 2018 р. перебуває 910 пам'яток національного значення.

7 об'єктів культурно-історичної спадщини України включені до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Теж офіційний сайт мін культури

До Списку історичних населених місць України внесено 401 населений пункт. Крім того, в Україні є 1 399 історичних міст і селищ, понад 8 тис. сіл з цінною культурною спадщиною. Загалом фонд історичних будівель і споруд у цих населених пунктах перевищує 70 тис. об'єктів. [43].

Давній Галич, Києво-Печерська Лавра, могила Т.Г. Шевченка, Софіївський собор у Києві, Херсонес, Хортиця та ще 47 об'єктів є державними заповідниками. В Україні існує 550 музеїв, у яких зберігається понад 9,9 млн. експонатів [2].

До туристичних ресурсів належить також такий вид як гомогенні це місця пов'язані з перебуванням або діяльністю на Україні видатних людей-іноземців. В Україні є місця пов'язані з діяльністю - Оноре де Бальзака, , Армана-Еммануеля дю Плесси Рішельє , Фрідріха Ліста, Адама Міцкевича, Ярослава Гашека та ін. Також в цю групу ресурсів включають місця поховань та військові меморіали, наприклад: поховання шведів після битви під. за розрахунками О.О. Бейдика, виявлено понад 500 об'єктів такого роду. Найбільше їх налічують у західних та Одеській областях.

Більше 80% цих ресурсів не задіяні в організації турів для іноземців.

Отже, Україна має різноманітні туристичні ресурси, які в основному зосереджені на півдні та заході країни [5].

1.3. Характеристика туристичної інфраструктури України

Поняття «інфраструктура» (в перекладі з англ. - «основа, фундамент») стало застосовуватися в економічній літературі західних країн з середини ХХ ст. Сутність цього поняття зводиться до того, що для споживання готової продукції необхідно вкласти кошти не тільки в її реальне виробництво, а й у розвиток транспорту, будівництво складських приміщень, оптової торговельної мережі.

Виділяють такі види туристичної інфраструктури:

Транспортна інфраструктура - Сукупність усіх видів транспорту і транспортних структур, діяльність яких спрямована на створення сприятливих умов функціонування туристичної індустрії, тобто сукупність матеріально-технічних систем транспорту, призначених для забезпечення будь-якої діяльності в сфері туризму. Під транспортною інфраструктурою туризму слід розуміти сукупність матеріально-технічних та організаційних умов, що забезпечують швидке і безперешкодне виконання перевізного процесу, що має відношення до туризму. Об'єкти транспортної інфраструктури включають в себе залізничні, трамвайні та внутрішні водні шляхи, контактні лінії, автомобільні дороги, тунелі, естакади, мости, вокзали, залізничні та автобусні станції, метрополітени, аеродроми і аеропорти, об'єкти систем зв'язку, навігації та управління рухом транспортних засобів, а також інші забезпечують функціонування транспортного комплексу будівлі, споруди, пристрої й устаткування. До транспортних засобів відносяться повітряні судна, залізничний рухомий склад, судна, які використовуються з метою торговельного мореплавства або судноплавства, рухомий склад автомобільного та електричного міського наземного пасажирського транспорту та ін.[24].

Інженерна інфраструктура - комплекс інженерних систем, які обслуговують потреби туристичної індустрії та всі інші об'єкти виробничих сил, а також населення міст, селищ і сільських населених місць

водопостачанням, тепло-, газо-, електропостачанням, засобами зв'язку, водовідведенням, дорожньо-транспортними комунікаціями.

До складу інженерної інфраструктури входять: зовнішні системи електропостачання, внутрішні системи електропостачання, зовнішні системи тепlopостачання, внутрішні системи тепlopостачання, зовнішні системи водопостачання та водовідведення, внутрішні системи водопостачання та водовідведення, системи вентиляції та кондиціонування повітря, системи зовнішнього освітлення, системи газопостачання, зовнішні мережі зв'язку, внутрішні мережі зв'язку.

Інформаційна інфраструктура - система організаційних структур, підсистем, що забезпечують функціонування і розвиток інформаційного простору туристичної індустрії та засобів інформаційної взаємодії, доступ споживачів до інформаційних ресурсів. Включає в себе сукупність інформаційних центрів, підсистем, банків даних та знань, систем зв'язку, центрів управління, апаратно-програмних засобів і технологій забезпечення збору, зберігання, обробки і передачі інформації.

Соціальна інфраструктура - сукупність об'єктів освіти, охорони здоров'я, побутового обслуговування, торгівлі, культури, спорту, дозвілля, інших соціально-значущих об'єктів обслуговування туристів.

Склад соціальної інфраструктури туризму можна розглядати як три функціонально-цільових блоку:

- задоволення інтелектуально-культурних потреб туристів (освіта, наука, культура, мистецтво, засоби масової інформації та ін.);
- відновлення і збереження фізичного здоров'я (охорона здоров'я, фізична культура і спорт, охорона і вдосконалення навколишнього середовища та ін.);
- комунально-побутове обслуговування (побутове обслуговування, торгівля і громадське харчування, зв'язок по обслуговуванню туристів і ін.).

Інноваційна інфраструктура - організаційна, матеріальна, фінансово-кредитна, інформаційна база для створення умов, що сприяють ефективній акумуляції та розподілу коштів для розвитку інноваційної діяльності в туристичній індустрії [21].

Більшість авторів робіт з питань туризму вважають, що інфраструктура ринку туристських послуг утворена п'ятьма найважливішими складовими:

1) засобами розміщення туристів - готелі та інші колективні засоби розміщення;

2) підприємствами індустрії громадського харчування - ресторани, кафе, бари, їдальні, бістро і т.д .;

3) транспортними підприємствами, що займаються обслуговуванням туристів;

4) об'єктами пізнавального, оздоровчого, релігійного, спортивного, культурно-історичного, розважального характеру, а також об'єктами іншого призначення, що використовуються при наданні туристичних послуг або спеціально створеними для цих цілей;

5) організаціями, що надають послуги гідів-перекладачів, екскурсійні та здійснюють формальності при перетині кордонів між державами. Разом з тим окремі вчені позначають три групи організацій, які є основними інфраструктурними елементами ринку туристичних послуг [8].

Також туристичну інфраструктуру можна поділити на 3 основних групи.

До першої групи віднесені організації та підприємства, що займаються розробкою і наданням основних туристських послуг: туроператори і турагенти, підприємства розміщення, громадського харчування, транспортні.

Друга група представлена спеціалізованими організаціями, що надають туристичні послуги та послуги цільового призначення:

- екскурсійні бюро та організації гідів-перекладачів;
- оздоровчі комплекси рекреаційного туризму;
- туристські бази різної спеціалізації;
- навчальні пункти первинної спеціалізованої підготовки туристів;
- спортивні комплекси і табори для занять спортом і проведення змагань;
- підприємства, що виробляють і продають товари туристського призначення;
- служби та організації з надання послуг у галузі міжнародного туризму і юридичних послуг;

- організації, що надають послуги з врегулювання різних туристських формальностей.

До третьої групи віднесені організації, що спеціалізуються на відтворенні туристської діяльності:

- організації професійної підготовки та перепідготовки кадрів для сфери туризму;

- кадрові агентства з професійного відбору;

- курси підготовки екскурсоводів та гідів-перекладачів;

- організації атестації, акредитації та контролю фізичних і юридичних осіб, що займаються туристичною діяльністю [22].

Станом на червень 2017 року кількість навчальних закладів, що готують спеціалістів сфери туризму в Україні становить 193 од., з них вищих навчальних закладів (академії, університети, інститути) – 93 од. [29].

У 2017 році в Україні налічується 1743 суб`єктів туристичної діяльності, з них 498 туроператорів, 1172- туристичних агентів, 73 суб`єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність. (Державна служба статистики України 2017 рік).

Інфраструктура ринку туристичних послуг має наступні ознаки:

- елементи інфраструктури не виробляють матеріальних цінностей, а створюють необхідні передумови для їх виробництва;

- ефективність об`єктів і споруд інфраструктури визначається їх безперервним розвитком;

- сприяє раціональному використанню території (природні, економічні та рекреаційні ресурси).

За функціональним призначенням інфраструктуру туристських послуг прийнято поділяти на такі групи:

- об`єкти виробничої сфери (транспорт, зв'язок, будівельна індустрія, водопостачання, енергопостачання);

- об`єкти соціальної сфери (торгівля, громадське харчування, побутове обслуговування, культурні, дитячі та медичні установи і т.п.);

- об'єкти інфраструктури, пов'язані з охороною навколишнього середовища та рекреаційних ресурсів [37].

Розвиток сфери туризму у будь-якій країні залежить від інфраструктури, а саме від кількості закладів розміщення, харчування, розвиненості транспортної мережі.

В Україні станом на 2017 рік функціонувало 4 115 колективних закладів розміщення, з них 2474 підприємств готельного типу, серед яких 1 704 готелів, 137 мотелів, 36 хостелів, 12 кемпінгів та ін.

Також числилось 1 641 спеціалізованих засобів розміщення, з яких 169 санаторіїв, 103 - дитячих, 12 оздоровлюючих пансіонів, 14 оздоровлюючих центрів для дітей, 55 санаторіїв-профілакторіїв, 3 бальнеологічні лікарні (включаючи дитячі), будинків відпочинку - 14, пансіонатів відпочинку - 53, баз відпочинку - 1 212, оздоровчих закладів денного перебування - 6.

В цілому туристично-рекреаційний і санаторно-курортний комплекс України нараховує понад 4,5 тис. підприємств розміщення туристів, які одночасно можуть прийняти понад 600 тис. чол. (Державна служба статистики України 2017 рік).

Проте, лише 10% від цієї кількості відповідають міжнародним стандартам обслуговування. Тільки у 2001 р. в Києві з'явився перший п'ятизірковий готель.

Україна має унікальні природні умови і культурно-історичний потенціал для успішного розвитку туризму [26].

В Україні добре розвинена транспортна система: автомобільні шляхи, повітряний та залізничний транспорт, річковий та морський транспорт. Хоча в транспортній системі України є певні проблеми, транспортні шляхи мають відповідати міжнародним стандартам, повинні бути швидкими, безпечними, комфортними та надійними. Це буде сприяти потоку іноземних туристів та розвитку міжнародного туризму.

Взаємодія двох галузей - транспорту і туризму - допоможе кожній з них у короткі терміни вирішити більшість питань, зокрема розбудови туристичної інфраструктури за напрямками національної мережі транспортних коридорів із залученням приватного капіталу (національного і закордонного).

В Україні прийнята Програма функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів. Її реалізація дозволить розв'язати проблему облаштування доріг, створити сприятливі умови для розвитку туристичної індустрії [1].

Серед особливостей інфраструктури туризму можна виділити те, що складові елементи інфраструктури організовують обслуговування як туристів, так та інших суб'єктів, що не мають відношення до туризму. Це стосується перш за все об'єктів транспорту, громадського харчування, засобів масової інформації, служб, що займаються охороною правопорядку, дотримання санітарних норм. «Розмитість» кордонів змісту інфраструктури ускладнює оцінки рівня розвитку інфраструктури регіонів, ускладнює розробку міжнародної класифікації видів діяльності в туризм.

Міжнародні транспортні коридори і Україна [28].

Правове забезпечення створення і функціонування об'єктів інфраструктури туризму здійснюється з урахуванням наступних обставин: рівень розвитку і якості цієї інфраструктури є вирішальним фактором у розвитку туристичної індустрії; її стан нерозривно пов'язане з соціально-економічним розвитком відповідної території; кількість її об'єктів безпосередньо впливає на зайнятість населення; нинішній стан об'єктів інфраструктури потребує значних інвестицій для приведення їх в стан, необхідне для надання якісної туристичної послуги.

ВИСНОВКИ ДО 1 РОЗДІЛУ

У першому розділі були описані теоретичні основи туристичного потенціалу України, його елементи та методи оцінки, була охарактеризована туристична інфраструктура.

Україна, володіючи численними історичними та культурними цінностями, унікальними рекреаційними ресурсами, зможе досягти значного економічного ефекту в туристичному бізнесі. Виділяють 5 туристично-рекреаційних районів: Причорноморський, Карпатсько-Подільський район, Полісько-Столичний, Харківський, Придніпровсько-Донецький .

Матеріальною основою туристичного ринку в Україні та вагомою структурною складовою її економіки стає рекреаційно-туристичний комплекс, для розвитку якого існують необхідні природні умови, історико-культурні, матеріальні та трудові ресурси. Територія України має унікальні передумови формування рекреаційно-туристичного комплексу. Це, насамперед, комплекс фізико-географічних, гідрологічних, структурно-геологічних та інших параметрів, що й зумовило формування значної кількості багатьох видів природних ресурсів.

Щодо історико-культурного потенціалу на державному обліку перебувають 130 тис об'єктів нерухомої культурної спадщини, та 19 об'єктів входять до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Інфраструктура туризму - це сукупність підприємств, що створюють умови для задоволення потреб туризму (виробнича інфраструктура), і підприємств, безпосередньо задовольняють різні потреби туристів (інфраструктура сфери послуг).

З погляду організації інфраструктурного забезпечення рекреаційного процесу, одне з ключових місць належить транспортній системі. Питання охоплює проблему транзитних перевезень, організацію залізничного сполучення, розвиток автомагістралей, повітряного, морського, річкового транспорту.

Україна має розвинуту мережу автомобільних доріг і залізниць, аеропортів, річкових і морських портів. Авіаційний, автомобільний, залізничний, річковий і морський транспорт здатні забезпечити перевезення туристів з резервом транспортних потужностей на деяких видах транспорту.

Санаторно-курортна справа в Україні є одним з найдавніших видів рекреації. Вітчизняні кліматичні курорти добре відомі й користувалися попитом, починаючи з XIX ст., однак найбільшого розвитку зазнали в XX ст.

Послуги санаторно-курортних закладів становили 40% від загального обсягу діяльності туристичної галузі України. На сьогодні в Україні існує розвинена мережа санаторно-курортних та оздоровчих закладів, яка нараховує близько 4,5 тис. суб'єктів.

В Україні станом на 2017 рік функціонує 2474 підприємств готельного типу, серед яких 1 704 готелів, 137 мотелів, 36 хостелів, 12 кемпінгів та ін.

Україна має потужний потенціал для розвитку туризму, який необхідно розвивати та вдосконалювати. Інфраструктура є важливою складовою туризму. Завдяки їй відбувається освоєння туристичних ресурсів, підвищуються їх привабливість, доступність для туристів, збільшується туристська ємність території (без шкоди для навколишнього середовища), компенсується несприятливий вплив природно-кліматичних умов регіону. Україна, володіючи численними історичними та культурними цінностями, унікальними рекреаційними ресурсами, зможе досягти значного економічного ефекту в туристичному бізнесі. Основою такого розвитку є ефективні інвестиції. Інвестування держави повинно відбуватися в рамках великих інвестиційних проектів, наприклад формування транспортної інфраструктури, будівництво крупних об'єктів та споруд, підготовка інфраструктури систем життєзабезпечення для реалізації проектів освоєння нових рекреаційних територій, тощо.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

2.1. Оцінка обсягу туристичних потоків України та Тернопільської області

Аналізуючи туристичний потік протягом 2016–2018 років слід зазначити тенденцію до зростання, хоча за результатами 2018 року показник в'їзного туризму залишився фактично на рівні 2017 року.

За даними Державної служби статистики у 2016 році Україну відвідало 13,3 млн. осіб у 2017 році 14,4 млн. туристів, тобто кількість іноземних туристів виросла на 6,0 % порівняно з минулим роком, у 2018 році цей показник становив 14,2 млн. іноземних туристів, показник зменшився на 1,7% порівняно з минулим роком.

У цей час потоки виїзного туризму стабільно збільшуються. У 2016 році закордон виїхало 24,7 млн. громадян, у 2017 цей показник збільшився до 26,4 млн., тобто порівняно з минулим роком зріс на 7,2 %, у 2018 році показник продовжує рости і становить 27,8 млн., в порівнянні з минулим роком збільшився на 5,2%. Прослідкувати ці дані можна на рис 2.1.

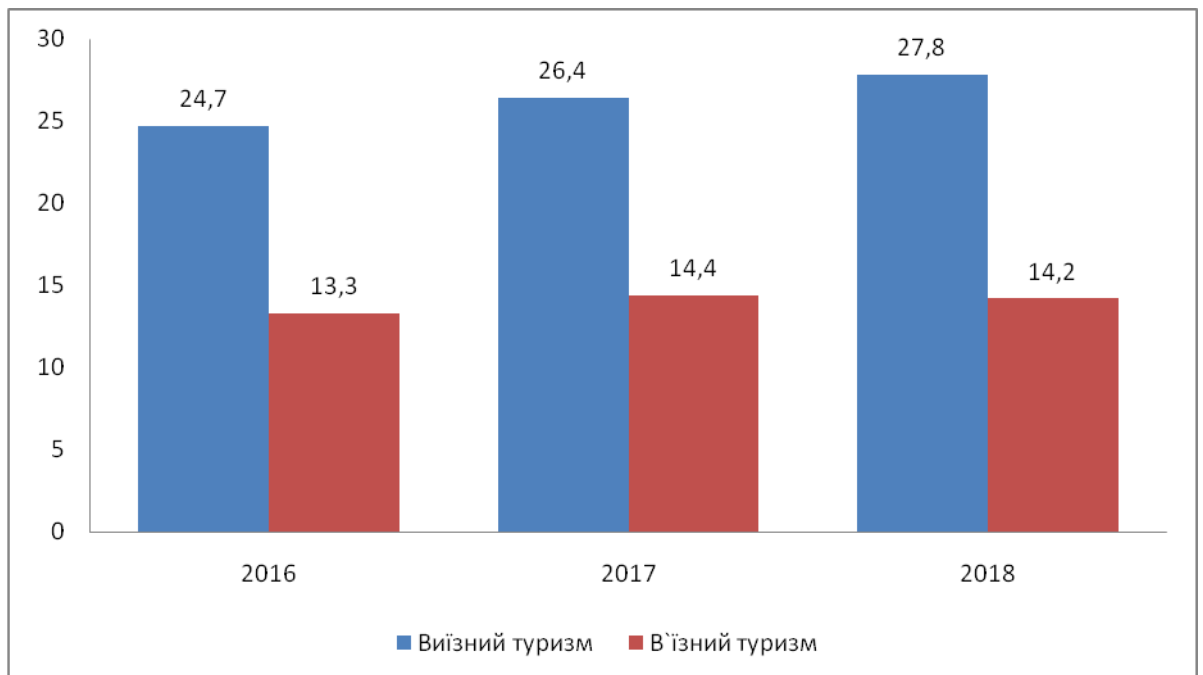

рис 2.1. Туристичні потоки 2016-2018 рік

Діаграма побудована на основі даних з джерела [29]. Двадцятку країн, громадяни яких найчастіше відвідують Україну протягом 2016-2018 років зображено на рис 2.2. Діаграма побудована на основі офіційних даних Державної прикордонної служби України за 2016-2018 роки [29]

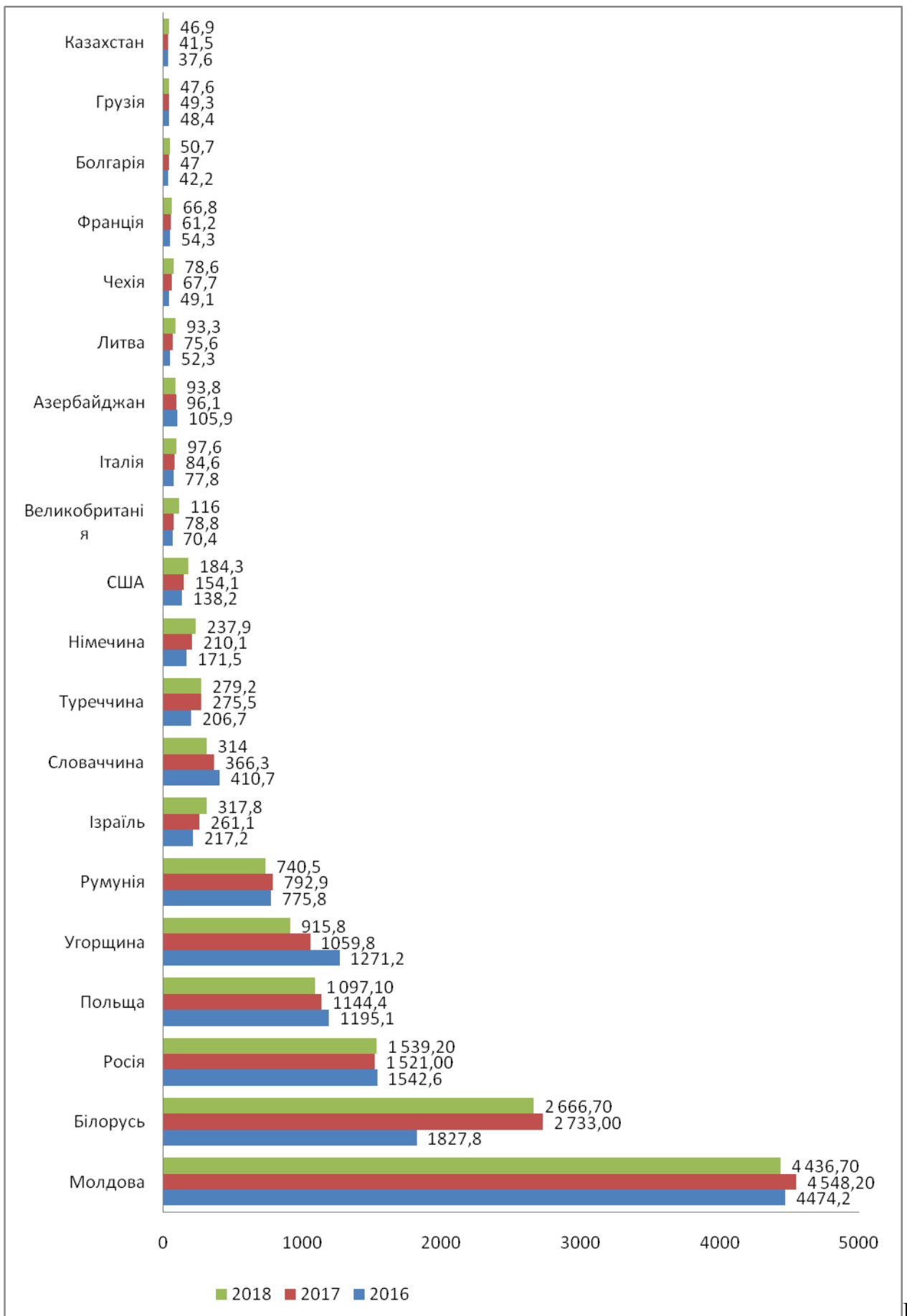

рис 2.1. Двадцятка країн громадяни яких найчастіше відвідують Україну

Найбільше відвідувань протягом 2016-2018 років було з Молдови в середньому 4,5 млн. туристів щорічно, Білорусі (2,5 млн.), Росії (1,5 млн.), Польщі (1,144 млн.), Угорщини (11 млн.), Румунії (750 тис.). У двадцятку країн, які найчастіше відвідували Україну протягом 2016-2018 років входять також: Ізраїль в середньому 300 тисяч туристів щорічно, Словаччина (350 тис.), Туреччина (250 тис.), Німеччина (200 тис.), США (150 тис.), Великобританія (100 тис.), Італія (90 тис.), Азербайджан (90 тис.), Литва (80 тис.), Чехія (70 тис.), Франція (60 тис.), Болгарія (45 тис.), Грузія (45 тис.), Казахстан (43 тис.). Громадяни прикордонних країн становили 83% в'їзних потоків.

Проте, у 2018 кількість туристів з прикордонних країн зменшилась, натомість зросли відвідування з Великобританії на 47,3%, Литви на 23,4%, Ізраїлю на 21,7%, США на 19,7%, Чехії на 16,0%, Італії на 15,4%, Німеччини на 13,3%, Франції на 9,2%, Болгарії на 7,9%.

Динаміку росту туристів з не прикордонних країн, можемо побачити на рис. 2.2. Діаграма побудована на основі офіційних даних Державної прикордонної служби України за 2016-2018 роки [29].

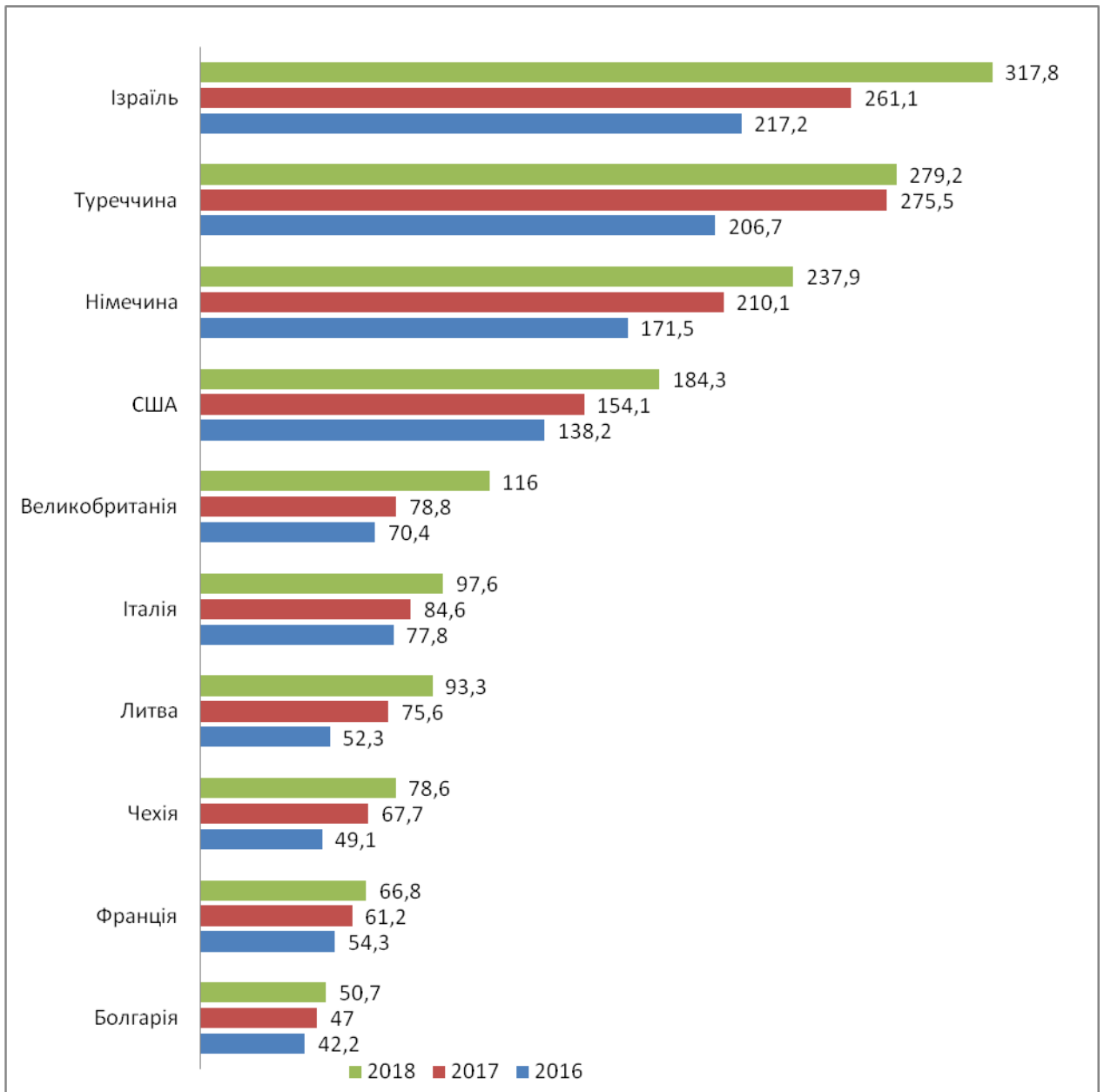

рис. 2.2. Динаміка росту туристів з не прикордонних країн

Українці ж найчастіше відвідують прикордонні країни: Польщу, Росію, Угорщину, Молдову, Білорусь, Румунію, Словаччину. Двадцятку країн, які найчастіше відвідують українці, зображено на рис. 2.3. Діаграма побудована на основі офіційних даних Державної прикордонної служби України за 2016-2018 роки [29].

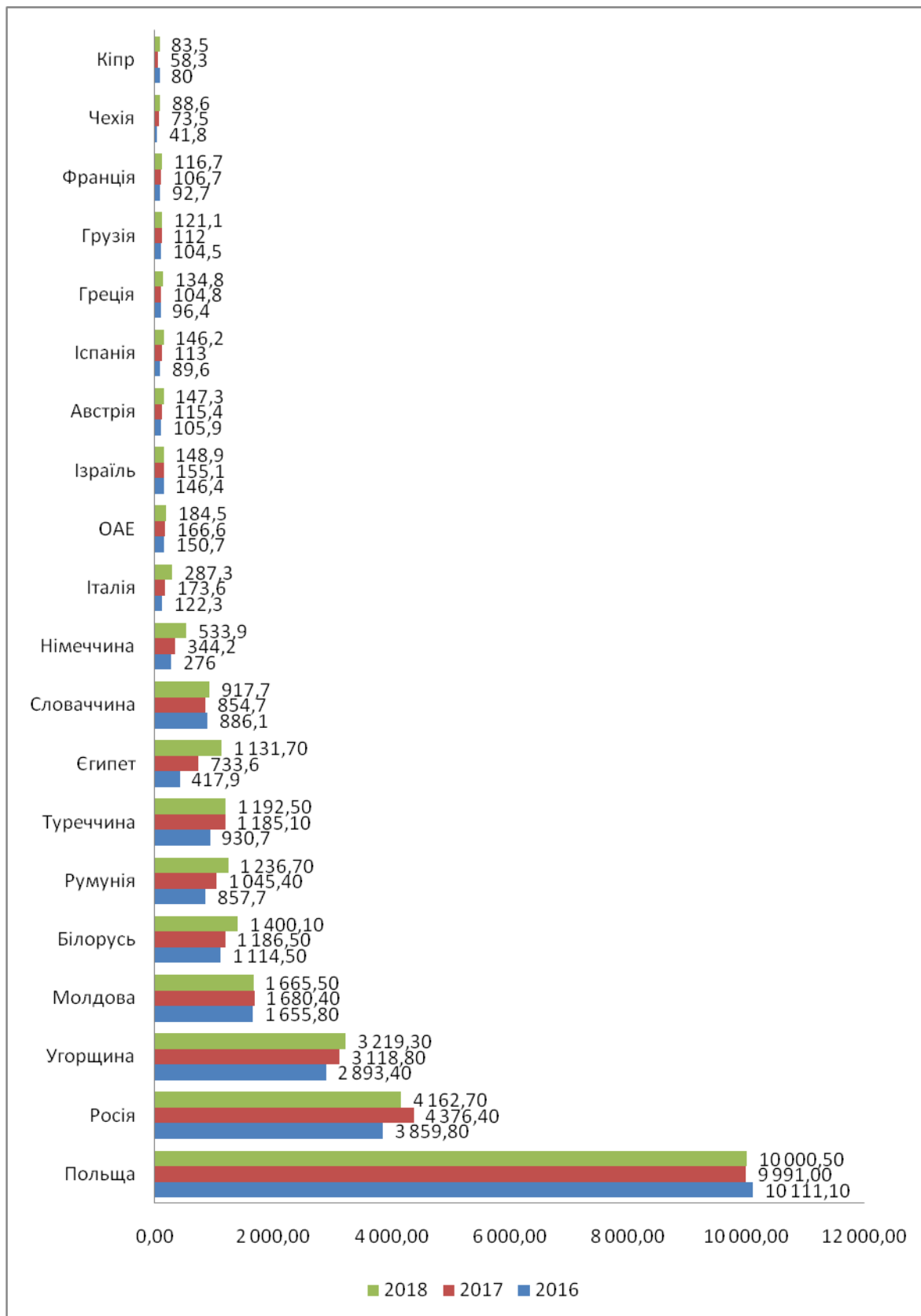

рис. 2.3. Країни до яких найчастіше подорожують громадяни України

У 2018 році 81,3% українців подорожували до прикордонних країн,
До Польщі протягом 2016-2018 року виїжджало в середньому

10 мільйонів громадян щорічно, Росії (4млн.), Угорщини (3,100млн.), Молдови(1,600млн.),Білорусі(1,100млн.),Румунії(1,100млн.),Туреччини(1,700млн.),Єгипту(900тис.), Словаччини(850тис.), Німеччини (500 тис.),Італії(250 тис.),ОАЕ(170 тис.), Ізраїлю(150тис.),Австрії(130 тис.),Іспанії(130 тис.),Греції (125 тис.), Франції(115тис.), Грузії(110 тис.), Чехії(175 тис.), Кіпру(67 тис.).

У 2018 році зменшилась кількість подорожей до Росії та Молдови. З не прикордонних країн зростання кількості подорожей відбулося до Італії, Німеччини, Єгипту, Кіпру, Іспанії, Греції, Австрії тощо. Динаміку збільшення подорожей українців до не прикордонних країн можна побачити на рис. 2.4.

Діаграма побудована на основі офіційних даних Державної прикордонної служби України за 2016-2018 роки [29].

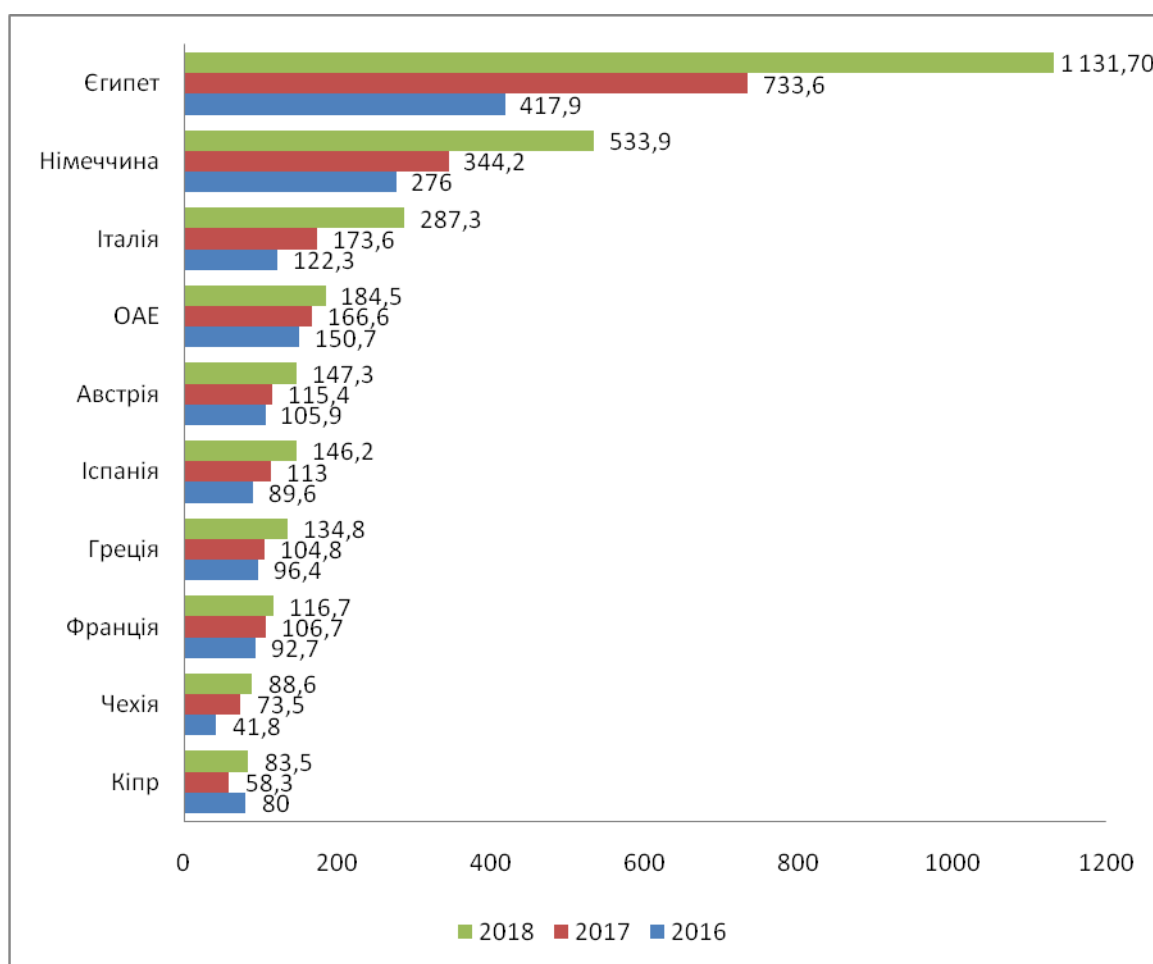

Рис. 2.4. Динаміка збільшення подорожей українців до не прикордонних країн

Проаналізуємо туристичні потоки Тернопільської області. За даними державної служби статистики Тернопільської області у 2015 році кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами – усього становила

6668 людей, з них 55 іноземних туристів, 4970 громадян України, які виїжджали за кордон, та 1643 внутрішніх туристів.

У 2016 році загальна кількість туристів обслуговуваних тур агентами та туроператорами збільшується до 7536, з них 5601- громадяни України, які виїжджали за кордон, та 1935 внутрішніх туристів.

У 2017 році загальна кількість туристів, яких обслуговували туристичні агенції області продовжує рости і становить 9558, з них – 7526 громадян України, які виїхали за кордон, та 2032 внутрішніх туристів.

Дані можна прослідкувати на рис 2.5. діаграма побудована на основі даних Державної служби статистики України в Тернопільській області [29].

Рис. 2.5. Туристичні потоки Тернопільської області за 2015-2017 роки за даними Державної служби статистики у Тернопільській області

2.2. Потенціал України на міжнародному туристичному ринку

Україна займає 15-місце у світі за відвідуваністю іноземними туристами за даними Всесвітньої туристичної організації (ВТО).

Наша країна має вигідне географічне розташування, кліматичні умови, велику кількість культурно-історичних пам'яток, рекреаційних зон та курортів. Вітчизняний туризм, за словами експертів може кожного року приносити у державний бюджет 10 млрд. дол.

У світі, в економіці багатьох країн туризм займає провідні позиції.

12% світового валового продукту та 7% інвестицій припадає на сферу туризму. У світовій сфері туризму зайнято понад 260 млн. осіб, а це понад 10% працюючих.

Фахівці ВТО прогнозують, що туристична сфера займатиме перші місця у світовому експорті, також, що кількість подорожей у світі до 2020 року перевищить 1,4 млрд., а у 2030-1,8 млрд. США. [17].

Міжнародний туризм є потужний засіб інтеграції у світовий простір завдяки якому туризм стане однією з основних галузей економіки держави. Державою мають забезпечуватись нові механізми управління умовах відкритої економіки, які будуть сприяти формуванню конкурентоспроможного національного туристичного продукту.

В Україні розвитку туристичної індустрії сприяє: наявність потужної бази різноманітних туристських ресурсів, залучення інвестицій у цю сферу поживлення участі України в міжнародному поділі праці.

Розвиток туристичної сфери активізує міжнародне співробітництво, збільшення іноземних валютних надходжень у державний бюджет, покращує діяльність таких сфер, як транспорт, будівництво, сільське господарство. Також сприяє збільшенню зайнятості населення.

У світі туристичний потенціал України є достатньо високим, у країні майже 15% території становлять рекреаційні та курортні зони, налічується близько 130 тис. пам'яток культури та історії, 7 об'єктів входять до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [48]. Після 2014 р., з початком військових дій

на сході України і анексії Криму, туристичний потік дещо впав, але зараз починає помалу стабілізуватися [11].

Протягом 2016-2018 років в середньому 14 млн. іноземних громадян відвідують нашу країну щорічно. У 2018 році, збільшилась кількість туристів з не прикордонних країн (див.рис.2.2.).

Міжнародний туризм сприяє взаємному порозумінню між різними народами, миру та дружбі, також стимулює покращення економічних, торгових та культурних відносин.

Україна є членом таких міжнародних туристичних організацій як: ЮНВТО, СНД, організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), Центрально-Європейської ініціативи (ЦЄІ), співпрацює з Європейським Союзом, Радою Європи, Радою держав Балтійського моря, ГУАМ тощо [30].

Метою вищезазначених організацій є : єдиний туристичний простір, вільна торгівля туристичними послугами, свобода туристського пересування; повне та ефективне використання туристичного та рекреаційного потенціалу з метою збільшення обсягів туристичних потоків; розробка разом з країнами-учасницями конкурентоспроможного туристичного продукту, його спільне просування.

За даними прикордонної служби популярними напрямками для іноземних туристів в Україні є Київська, Закарпатська, Одеська, Львівська області, Батурин, Чернівці, острів Хортиця.

Столиця України - Київ є найпопулярнішим містом серед іноземних туристів. Гостями столиці у 2017 році стали понад 1 млн. 200 тис. іноземних туристів та 2 млн. внутрішніх.

Місцями релігійного туризму для єврейських хасидів стала Умань (Черкаська область) та Меджибіж (Хмельницька область) куди прочани приїжджають на могилу свого вчителя Баал-Шев-Това [53].

Для того, щоб Україна вийшла на зовнішні ринки туристичних послуг, необхідне одночасне порозуміння, ефективної співпраці між державним та

приватним сектором. Взаємозв'язки сфери туризму з іншими сферами економіки.

Для досягнення такого результату Україні необхідна ефективно розроблена стратегія виходу на світовий туристичний ринок. Проте, необхідно враховувати, що найкращі умови розвитку туристичних послуг уже є сформованими і досконалими в розвинутих державах, а це, в свою чергу, сприяє розвитку жорсткої конкуренції на цьому ринку [6].

16 березня 2017 року Уряд України схвалив Стратегію розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Цей документ розроблено з ціллю покращити розвиток туристичної сфери України та інтегрувати її у міжнародне співробітництво.

Стратегія передбачає виконання таких дій, як:

- забезпечення захисту прав туристів, та їх безпеки;
- дотримання та виконання державою законодавства ЄС у сфері туризму;
- розвиток рекреаційних територій, заохочення інвестування в перспективні туристичні регіони, їх інфраструктуру та оновлення матеріально-технічної бази;
- підвищення кваліфікації фахівців туристичної сфери;
- створення позитивного іміджу України на міжнародній арені.

Реалізація стратегії відбуватиметься за рахунок державного та місцевого бюджетів, обсяги визначатимуться кожного року в залежності до завдань та можливостей [54].

Для просування України на міжнародний ринок туризму необхідно:

- укладати нові міждержавні угоди, про співробітництво в галузі туризму з країнами, громадяни яких є потенційними споживачами українських туристичних послуг (ЄС, прикордонні країни);
- підвищення рівня інвестицій у привабливі для іноземців регіони, а також оновлення інфраструктури;
- підвищення рівня обслуговування до міжнародних стандартів якості;

- заснування Фонду розвитку міжнародного туризму, за допомогою добровільних внесків суб'єктів туристичної діяльності, фізичних та юридичних осіб;

- активна участь у всевітніх виставках та ярмарках;

Дана стратегія спрямована на використання потужного туристичного потенціалу України, який є досить конкурентоспроможним, а також державну підтримку цього розвитку.

2.3. Проблеми розвитку туризму в Україні

Питанню визначення основних проблем розвитку туристичної індустрії України присвячено значну кількість досліджень. Зокрема, у публікаціях Бутко[7], Карачина Н. [18] у своїй праці висвітлює розвиток туристичної індустрії України в контексті світової інтеграції

На основі аналізу даних публікацій, виділимо основні проблеми розвитку індустрії туризму України:

- економічна і політична ситуація у країні: анексія Кримського півострову, війна на Сході України;

- неефективність державної політики в сфері туризму, відсутність фінансування галузі;

- несприйняття України, як перспективного туристичного напрямку на міжнародному ринку туристичних послуг, мала кількість реклами українських туристичних центрів за кордоном; обмежений асортимент туристичних послуг;

- несплановане освоєння та фінансування перспективних туристичних територій, відсутність новітніх проектів в сфері туризму;

- низько розвинена інфраструктура (поганий стан доріг, вокзалів, транспортних засобів, застаріла матеріально-технічна база закладів розміщення туристів) ;

- низька кваліфікація фахівців сфери туризму, невідповідність рівня обслуговування європейським стандартам;

- у музеях України зберігається надзвичайно велика кількість пам'яток історії, культури, археології, але самі музеї мають низьку

конкурентоспроможність на міжнародному ринку, це спричинено застарілою матеріально-технічною базою, недостатністю державного фінансування;

- неповне використання родовищ мінеральних та термальних вод у лікувально-оздоровчих цілях, продаж перспективних земельних ділянок під забудову;

- недотримання правил охорони навколишнього середовища, погана екологічна ситуація спричинена викидами в морську акваторію, забрудненнями скидами транспорту ;

- високий рівень оподаткування на малий та середній бізнес в тому числі і на туристичну сферу;

- недостатня реалізація наявного рекреаційного та історико-культурного потенціалу занедбаний та напівзруйнований стан пам`яток культури, історії, археології і тд.

Отже, на шляху реалізації туристичного потенціалу України є певні економічні, соціальні, екологічні та інші чинники.

Фактори, які здійснюють вплив на розвиток туристичної сфери в Україні описані у таблиці 2.1.

Фактори, які здійснюють вплив на розвиток туризму та туристичний ринок України

Позитивні фактори	Негативні фактори
Потужна база туристичних ресурсів.	Неповне використання наявних туристичних ресурсів: природних, культурно-історичних.
Зміцнення позицій України на міжнародному туристичному ринку.	Відсутність чіткої стратегії розвитку сфери туризму та чіткого її регулювання.
Представлення України у світі, як демократичної європейської країни.	Недостатньо розвинена інфраструктура та транспортна система
Наявність фахівців сфери туризму.	Відсутність комплексної стратегії розвитку туризму
Наявність великої кількості туристичних атракцій для інвестування.	Неефективний менеджмент
Розвиток комунікацій	Недостатня представленість країни відсутність позитивного іміджу країни, як перспективного туристичного напрямку.
Позитивна екологічна ситуація більшої частини країни, що сприятиме розвитку зеленого туризму.	Пошкодження, занедбання чи навіть знищення туристичних об'єктів та культурної спадщини України.
Наявність транскордонного співробітництва.	Недостатні вкладення, як іноземних так і внутрішніх інвесторів.
Велика історична, культурна та архітектурна спадщина України.	Високі податкові ставки

Питання проблем туристичної індустрії України є актуальними, так як у багатьох країнах світу завдяки цій сфері здійснюються значні валютні надходження до бюджету, створюють нові робочі місця, та в цілому покращується економічна ситуація у країні.

Україна має всі ресурси для розвитку внутрішнього та міжнародного туризму це спричинено наявністю потужного туристично-рекреаційного потенціалу, великої кількості культурних та історичних пам'яток .

В Україні на ринку туристичних послуг присутні туристичні фірми з таких країн як: Росія, Білорусь, Туреччина, Єгипет, Чехія. Ці фірми підтримуються урядами своїх держав, а окремі одержують пряму підтримку з бюджету. В Україні немає такої практики.

Великою проблемою є інфраструктура. Це стосується як і застарілих закладів розміщення так і стану доріг у нашій країні, транспортного обслуговування тощо.

В Україні дуже низький рівень інвестиційної привабливості, через це майже не будуються нові готелі, не реалізуються нові перспективні проекти. На міжнародних ринках вкладення у сферу туризму є дуже вигідними, там мають довготривалу перспективу.

Об'єкти культурно-історичної спадщини перебувають не в належному стані. З загальної кількості замків, лише 75 можна використати в туристичних цілях. Під охорони держави взято 200 фортифікаційних споруд чиїх руїн. Наявність цих споруд є дуже важливою для розвитку в Україні замкового туризму. (Про стан збереження культурної спадщини України. Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань [23].

Проблемою є також недостатнє фінансування музеїв, так як 85% з загального фінансування йде на оплату праці, 15% - на оплату комунальних послуг, тоді як у країнах ЄС на оплату праці виділяють лише 5-10% з загального обсягу виплат. Наслідком цього є те, що матеріально-технічна база музеїв є застарілою та практично не оновлюється. У країнах ЄС музеї є важливою складовою туризму, новітня матеріально-технічна база, наявність експозиційних площ, використання інновацій, реконструкція пам'яток історії, архітектури. Всі ці фактори сприяють високій популярності іноземних музеїв серед туристів, та суттєвим надходженням до державних бюджетів [42].

На 40% завантажені санаторно-курортні заклади, це спричиняє відсутність оновлення фондів , які б відповідали європейським вимогам та

стандартам. Заповідні території, екосистеми терплять надмірні антропогенні навантаження, в результаті чого значна їх частина втратила своє функціональне призначення. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні [45].

Можна зробити висновок, що туристична індустрія має численні накопичені проблеми, які ускладнюють її функціонування, необхідно виокремити найбільш гострі з них та направити державну політику на їх вирішення.

ВИСНОВКИ ДО 2 РОЗДІЛУ

У другому розділі було проаналізовано туристичні потоки України протягом 2016-2018 років, описано основні проблеми туристичної галузі України та її потенціал на міжнародному ринку туристичних послуг.

Протягом 2016-2018 років спостерігається збільшення потоків в'їзного туризму в порівнянні з 2014, коли Україну відвідала рекордно низька кількість туристів 12 млн., що було спричинено військово-політичною ситуацією на Сході, за останні 3 роки, Україну стабільно відвідують близько 14 млн. іноземних туристів щорічно.

Туристична галузь є однією з найбільш перспективних, динамічних та прибуткових в світовій економіці. Все більше країн світу перетворюють туризм в ключовий фактор соціально-економічного прогресу за рахунок експортних доходів, створення робочих місць і підприємств, розвитку інфраструктури.

У результаті вкрай нестабільної соціально-політичної та складної економічної ситуації, в Україні істотно знизився туристичний потік з-за кордону, що негативно позначилося на діяльності туристичного сектора нашої країни. Позитивний прогноз вірогідний за умови збільшення потоків іноземного групового та індивідуального туризму. Експерти стверджують, що Україна має високі оцінки та схвальні відгуки міжнародних рейтингових агентств: Globe Spots, National Geographic, Trip Advisor, The Lonely Planet, які після проведення «Євро-2012» підняли туристичні прогнози країни з «аутсайдер» до «це необхідно побачити», змінили сприйняття України до рівня потрібних туристичних напрямків.

Залучити туристів допоможе відновлення історичної цінності багатьох міст, а також реконструкція туристично-оздоровчих комплексів. Ще одним важливим моментом вважають проведення різних міжнародних заходів, які зайвий раз пропагують Україну в світі.

Поки ж основним фактором залучення туристів в Україну є стабілізація ситуації на сході - істотний фактор, який вже привернув негативну увагу до

нашої країни. Тому туристи почнуть активно відвідувати Україну, тільки коли будуть впевнені у своїй безпеці перебуваючи в країні.

Несприятливі умови до підприємництва, застаріла інфраструктура відсутність державної підтримки галузі гальмують розвиток туристичної сфери.

Проте, Україна має потенціал стати однією з передових туристичних країн світу. Для цього необхідно інтегрувати вітчизняний туристичний продукт у світовий простір, шляхом створення позитивного іміджу України на міжнародній туристичній арені, укладанню угод з міжнародними організаціями, активною участю у виставках та ярмарках.

РОЗДІЛ 3

МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

3.1. Шляхи вдосконалення туристичного бізнесу України, пропозиції щодо збільшення обсягів туристичних потоків на прикладі іноземних країн.

Україна завдяки ефективному використанню свого культурно-історичного та природного потенціалу може створити конкурентоспроможний туристичний продукт на ринку.

Зараз в Україні необхідно розвивати в'їзний туризм, адже завдяки йому здійснюється поповнення державного бюджету та створення нових робочих місць.

В ході дослідження було розроблено наступні заходи, які спрямовані на стимулювання розвитку туризму в Україні.

1. Забезпечення сталого розвитку інфраструктури туристичного бізнесу:

- технічна модернізація туристського комплексу і пасажирського транспорту (будівництво та модернізація мережі готелів і ресторанів; розвиток туристично-транспортних маршрутів);

- покращення якості доріг і дорожнього сервісу для автотуристів; підвищення безпеки перебування іноземних туристів в регіоні; створення порталів і сайтів Інтернету, мультимедійних дисків по туристських маршрутах, культурно-історичних центрів, природним ландшафтам, заповідникам і т.п.);

- будівництво аеропорту міжнародного значення;

- покращення якості туристичних послуг, обслуговування та розширення їх асортименту;

- застосування новітніх методів обслуговування, програмних засобів та ін.;

- створення системи підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, працюючих в індустрії туризму;

- реконструкція культурно-історичних пам'яток, багато з яких знаходиться у напівзруйнованому стані;

- підвищення транспортної доступності туристських об'єктів.

2. Підвищення результативності державної діяльності в сфері туризму:

- вдосконалення політики оподаткування у сфері туризму, обчислювальної бази оподаткування, розділення видів податків за видами туризму, мінімізація податкового тиску на туристичні підприємства;

- державні інвестиції у реконструкцію пам'яток культури та історії;

- покращення законодавчої бази (закріплення переліку повноважень і функцій органів державної влади; місцевого самоврядування з розвитку туризму; закріплення правил, що регулюють діяльність учасників туристичного ринку, споживачів туристичних послуг, ресурсної політики в сфері туризму: порядок водокористування, лісокористування, використання земель рекреаційного призначення, особливо охоронюваних природних територій, земель історико-культурного призначення і т.д.);

- інвестиційна політика;

3. Залучення інвесторів і партнерів:

- залучення приватного капіталу;

- залучення бюджетних коштів у реконструкцію та будівництво нових туристичних об'єктів, реалізація проектів інвестицій;

- заснування нового ринку туристичних послуг на основі розвитку здорової конкуренції і організації корпоративних зв'язків між суб'єктами туристичної діяльності;

- застосування системи пільгового кредитування для будівництва та реконструкції об'єктів туристичної індустрії;

- підтримка малого та середнього бізнесу в сфері туризму та суміжних галузях, створення нових робочих місць в сфері туризму і сполучених галузях в регіоні.

4. Створення і просування бренду України на світовому ринку:

- проведення активної видавничо-інформаційної, рекламної діяльності, спрямованої на формування іміджу України як сприятливої для туризму території;

- активна участь у міжнародних виставках і ярмарках;

Україні потрібно перейняти досвід управління сферою туризму у європейських країн, держава активно інвестує у сферу туризму наступним чином:

- заниження цін інвестицій у туристичні проекти, що включає позики за вигідними відсотковими ставками (уряд повертає різницю між фіксованою відсотковою ставкою й ринковою)

- продаж та оренда території або інфраструктури за цінами нижче ринкових, податкові пільги, захист від подвійного оподаткування за допомогою укладання угод з іншими країнами, зниження мита, залучення іноземних інвесторів шляхом надання гарантій на інвестиції, контроль за доцільним використанням коштів.

- контроль держави за захистом ландшафтів, унікальних природних ресурсів, заборона перепродажу землі, закон про захист культурно-історичної спадщини та належний контроль.

Зарубіжні інвестиції в туристичну сферу надходять і з приватного бізнесу і з міжнародних організацій. Міжнародний банк реконструкції й розвитку - МБРР є основним іноземним кредитором, який забезпечує нормальний життєвий рівень в країнах, які розвиваються, з допомогою довгострокового інвестування розвитку інфраструктури цих країн та окремих туристичних проектів.

Розмір державних інвестицій у туризм залежить від ролі цього сектора для економіки країни, а іноземні вкладення - від гарантій, які надає уряд країни по кредитах, від іміджу країни на міжнародному туристичному ринку та від грамотності бізнес-планів, складених урядом країни для одержання фінансових ресурсів.

Ризик вкладень туристичну сферу Україну є дуже високим, через нестабільну політичну та економічну ситуацію, тому рівень іноземних інвестицій в нашій країні дуже низький.

Наприклад у Бразилії держава за 4 роки інвестувала у сферу туризму 8 мільярдів доларів, зокрема у реконструкцію пам'яток культури, історії, оновлення інфраструктури, в результаті цієї діяльності Бразилія стала привабливою для інвесторів, приватні інвестиції за 1 рік склали 6 мільярдів доларів, доходи від туризму - 31,9 мільярдів доларів. Зазвичай приватний сектор інвестує у малі проекти (розвиток закладів проживання та харчування), в той час як держава повинна вкладати у масштабні проекти, такі як будівництво, розвиток транспортної системи, створення нових рекреаційних зон, реконструкція пам'яток культури та історії. Можна розвивати державно-приватне партнерство, вкладаючи приватні інвестиції у масштабні проекти.

Розробка перерахованих вище програм дасть можливість розвитку конкурентоспроможності туристичної індустрії України, поліпшенню соціально-економічних результатів (податкових надходжень в бюджет, зростанню рівня життя населення за рахунок зростання зайнятості, підвищенню культурного рівня та патріотичного виховання населення збереження для майбутніх поколінь історико-культурної спадщини та екології).

3.2. Пріоритетні напрями розвитку туризму в Україні

На основі проведеного аналізу, нами було обрано найбільш пріоритетні види туризму для розвитку в Україні, а саме: пляжний, культурно-пізнавальний, гірськолижний, спелеотуризм, рекреаційно-оздоровчий.

Основні туристичні напрями України – це Чорноморське і Азовське узбережжя, Карпатські гори, міста Київ, Львів і Одеса.

Не дивлячись на те, що Україна втратила Кримський півострів, тут є багато популярних пляжних курортів, зокрема на узбережжі Чорного моря популярними є курорти Одеської області: Затока, Кароліно – Бугас, Херсонської та Миколаївської областей. Велика кількість баз відпочинку та

санаторіїв зосереджена на Азовському узбережжі Арабатської Стрілки, в районі Бердянська – великого грязевого курорту.

На нашу думку для збільшення кількості туристів в даних регіонах необхідне:

- оновлення матеріально-технічної бази курортів, багато з яких не відповідають європейським стандартам, так як є пострадянськими;
- підвищення якості обслуговування, ведення системи «all inclusive»;
- розширення асортименту послуг у готелях (аніматори, екскурсії, оренда транспортних засобів);
- прибирання берегової лінії та пляжів, актуальною є проблема забруднення приморських територій;

Оновлення потребують також і рекреаційно-оздоровчі курорти. Адже в Україні є всі три групи природних ресурсів для розвитку оздоровчого туризму: клімат, лікувальні води та грязі.

Популярними оздоровчими курортами є Трускавець, Моршин, Хмільник, Східниця, Миргород.

В Україні представлені всі види курортів і всі групи природних лікувальних ресурсів, серед яких є унікальні, але матеріальна база оздоровчих курортів є застарілою, сервіс не відповідає європейським стандартам.

Тобто необхідно прийняти міри щодо наближення українських курортів до європейських стандартів якості, що сприятиме збільшенню потоків як вітчизняних так і іноземних туристів.

Ще одним перспективним та популярним туристичним напрямом в Україні є: Івано-Франківська та Закарпатська області, де знаходяться відомі гірськолижні курорти, а саме Верховина, Буковель, Яремче, Ворохта, Поляниця.

На Прикарпатті окрім гірськолижного відпочинку досить багата культурна спадщина та гуцульські традиції. Серед туристичних привабливостей виділяють – скелі Довбуша, Дністровський каньйон.

Райони Прикарпаття є надзвичайно перспективними та приваблюють іноземних туристів своїм сервісом, а також цінами. Проте, останнім часом регіон стикнувся з такими проблемами як : перезавантаженість рекреаційних

зон та екологією, наприклад у Яремче застарілі каналізаційні труби, підприємці економлять на комунікаціях, і відходи зливають просто у Прут. Контролювати ситуацію мають Держпродспоживслужба та екологічна інспекція.

Потужний природно-рекреаційний потенціал дає можливість Україні розвивати такі види активні види туризму, а саме: рафтинг, сплави, катання на квадроциклах, сафарі-тури, гірськолижний туризм, польоти на повітряних кулях, дайвінг.

Активний туризм на Україні буде приваблювати іноземців порівняно дешевими цінами відносно до аналогічних послуг у інших країнах, новими враженнями та досвідом.

На нашу думку, щоб забезпечити розвиток цього напрямку необхідно ввести такі заходи:

1. Впровадження в законодавство правових засад всіх складових активного туризму.

2. Забезпечення сприятливих умов для підприємницької діяльності у галузі активного туризму.

3. Інформування потенційних туристів з іноземних країн про особливості природних ресурсів України, та про можливості розвитку різних видів активного відпочинку. Пропагування здорового та активного способу життя серед громадян України.

В Україні є всі передумови для розвитку різних видів туризму, основною проблемою є недостатнє використання туристичного потенціалу, низька державна підтримка галузі та занедбаний стан пам'яток та інфраструктури.

Перспективним є також розвиток зеленого, сільського туризму в Україні так як зараз актуальною є проблема екології та захисту навколишнього середовища, в тренді натуральність та автентичність.

Ми вважаємо, що розвивати туризм в цих регіонах необхідно в таких напрямках:

- Розробити туристичні маршрути сільською місцевістю;
- Облаштувати всю необхідну інфраструктуру: місця проживання, харчування, під'їзні шляхи, тощо;

- Виготовлення екологічно чистої продукції місцевим населенням, для реалізації її туристам;
- Проведення майстер-класів по виготовленню народних промислів;

Розвиток зеленого сільського туризму сприятиме покращенню рівня життя населення у сільській місцевості, створенню нових робочих місць, ознайомленню іноземців з колоритом українського села, розвитку інфраструктури сільських регіонів.

Україна має значний спелеологічний потенціал, в нашій державі є потужний резерв виявлених та відомих карстових порожнин, чотири з них входять у 100 найдовших печер світу (Оптимістична, Озерна, Попелюшка, Млинки). Проте, не дивлячись на значний потенціал, спелеотуризм у нашій країні не є дуже розвиненим та популярним, особливо серед іноземних туристів. З метою популяризації спелеотуризму необхідно:

- впровадити сучасну інформаційно-маркетингову службу для забезпечення повної інформованості туристів про спелеологічні ресурси країни;
- поєднувати різні види туризму, розширюючи при цьому асортимент послуг, комбінуючи різні види відпочинку, наприклад спелеотуризм можна поєднати з зеленим (екологічним) туризмом;
- впровадження стратегічних проектів для розвитку перспективних спелеологічних територій;

Доцільним буде розвивати в Україні культурно-пізнавальний туризм, адже на державному обліку знаходиться 130 тисяч пам'яток культури. Потужний культурно-історичний потенціал має Львівська, Київська, Закарпатська, Івано-Франківська, Запорізька та Одеська області, але на жаль майже 70% пам'яток знаходяться у неналежному стані та потребують реконструкції. Також для того, щоб розвивати даний вид туризму необхідна налагоджена інфраструктура (під'їзні шляхи, місця розміщення та харчування), продумані туристичні маршрути та висококваліфіковані гідни та екскурсоводи.

Для цього необхідно провести комплексний аналіз стану історичних пам'яток по всіх областях України, створення державних програм збереження

культурної спадщини, введення проектів оновлення та реконструкції об'єктів культурно-історичної спадщини, оновлення та модернізація цих об'єктів.

Пріоритетним напрямом для збільшення в'їзних туристичних потоків є також розвиток ділового туризму в Україні.

Для розвитку цього виду туризму необхідно впровадити наступні дії:

- Створення компаній, які будуть забезпечувати розвиток цього напрямку, державна підтримка цих компаній.

- Модернізація конференц-залів, виставкових центрів та інших місць, де будуть проводитись конференції, симпозіуми, семінари, форуми з вирішення питань міжнародних економічних відносин.

- Організація бізнес-турів з урахуванням всіх нюансів, а саме: планування турів за два-три місяці до початку у період найбільш активного для ділового туризму сезону (лютий-травень, вересень-листопад), коли здійснюється найбільша кількість ділових турів;

- Формування програм ділових турів, поєднання їх з іншими видами туризму: культурно-пізнавальним, для того щоб туристи ознайомились з історією і культурою країни у якій перебувають, що сприятиме покращенню міжнародних відносин між країнами;

Діловий туризм сприяє інтеграції України у міжнародний ринок товарів та послуг, що позитивно впливатиме на економічний стан нашої країни.

Отже в Україні завдяки її різноманітним туристичним ресурсам перспективно розвивати такі види туризму як: культурно-пізнавальний, активний (гірськолижний, водний, пішохідний), сільський (зелений туризм), пляжний, рекреаційно-оздоровчий, діловий.

3.3. Пропозиції щодо розвитку туризму на Тернопільщині

Тернопільська область є привабливою територією для туристів за такими критеріями: географічне положення, екологічна ситуація та культурно-історична спадщина. Вона розміщена в західній частині України.

Головною особливістю економічного та географічного положення Тернопільської області є її транзитне положення та відносно близьке розміщення до державних кордонів України. Отже, область межує з

Рівненською, Хмельницькою, Львівською, Івано – Франківською, Чернівецькою областями. Це дає можливість вивчити історичну спадщину цих територій, а також ділитися своїми досягненнями в галузі туризму. Близьке розміщення до державних кордонів України з Словаччиною, Польщею, Угорщиною, Румунією та наявність зв'язків дає можливість підтримувати ділові й культурні контакти з цими регіонами. Область є ланкою, що з'єднує потужний потенціал туристичних можливостей Карпатського й Південного регіонів, а також Волині й Буковини. Тернопільщину перетинають автомобільні й залізничні шляхи. Найважливіші автомагістралі перетинають з півночі на південь (Брест – Тернопіль - Чернівці) із заходу на схід (Львів – Тернопіль - Хмельницький). Залізничні дороги, що перетинають територію області: Київ – Жмеринка – Тернопіль – Львів, Тернопіль – Чернівці. Аеропорт м. Тернополя не функціонує.

Кількість пам'яток історії та культури за даними на 1 січня 2011 року сягає 4409 об'єктів культурної спадщини- історичних археологічних та монументального мистецтва, не враховуючи пам'яток архітектури. Серед 176 архітектурних перлин державного значення — ратуша в Бучачі, замки у Бережанах, Збаражжі, Тереховлі, костьоли у Тернополі, Микулинцях, дерев'яні церкви 16-17 століть.

Рішенням уряду в області впродовж останніх років створено три державних історико-архітектурних заповідники — Збаразький, Кременецько-Почаївський і Бережанський. Під покров чудотворних образів Пресвятої Богородиці в Почаєві й Зарваниці з'їжджаються паломники з усіх континентів Землі. До державного реєстру національно-культурного надбання внесені п'ять поховань (гробниць, некрополів, мавзолеїв).

Тернопільщина має значні природні туристичні ресурси. Природно заповідний фонд області складає 1 природній заповідник, 14 регіональних ландшафтних парків, 117 заказників, 9 дендрологічних та 1 зоологічний парк, 13 парків пам'яток садово-паркового мистецтва, 3 ботанічних сади. Загалом налічується 542 пам'ятки природи, це 5 частина всіх пам'яток України. Основними природними об'єктами, які використовуються з ціллю туризму є

Товтровий кряж, Кременецькі гори, Дністровський каньйон, карстові печери. У Тернопільській області налічується близько 2400 річок.

Тернопільська область має значний спелеологічний потенціал, її печери унікальні, в світі ще не відкрито таких ж великих горизонтальних печер з специфічною будовою. Розташовані вони на глибині від 10 до 60 метрів під землею. В області налічується 128 печер, з них 7- пам'ятки природи державного значення. Найбільш популярними з них можна виділити: Кришталева в с. Кривче Борщівського району, Вертеба – археологи називають її Наддністрянською Помпеєю, Оптимістична є найбільшою в Європі гіпсовою печерою, знаходиться поблизу с. Королівка Борщівського району, Озерна - знаходиться за кілька кілометрів від Оптимістичної біля с. Стрілківці також є однією з найбільших гіпсових печер світу, Млинки – розташована за 11 км. Від Чорткова, загальна довжина ходів 28 км. [28].

На Тернопільщині знаходиться найбільший в Україні на рівнинній території «Червоногородський» (інша назва – «Джуринський») водоспад, висота якого сягає 16 м; найвищий в Україні прямовисний скелястий річковий берег (річка Дністер) висотою 250 м та довжиною 1,5 км; найбільший в Україні та один з найбільших у Європі – Дністровський каньйон; найбільший водоспадистий струмок Русилівський, на якому можна нарахувати до 14 водоспадів. Водні ресурси краю дозволяють у багатьох місцях займатись водним туризмом.

Тернопільська область багата на підземні та мінеральні води. Відомі сірководневі води сіл Настасів Тернопільського району і Конопківка Тербовлянського району. Джерела типу "Нафтусі" є в Гусятині, а також у Великому Глибочку Тернопільського району, типу "Нарзан" – у Копичинцях. Сірководневі мінеральні води є в селах Сороцьке і Мшанець Тербовлянського, Козівка Тернопільського районів [34].

В Тернопільській області найбільш перспективним для туристичного бізнесу є південний туристичний регіон (у першу чергу Подільське Подністров'я), а також так званий Гусятинсько-Сатанівський рекреаційний район. Ці території потребують модернізації наявної логістики для того, щоб

цей регіон був найбільш доступним. Одночасно гострим є питання залучення інших районів (Північних та екологічно чистих) для точок зростання туристичного бізнесу Тернопільської області. Нерівномірність концентрації наявних туристичних ресурсів проходить через внутрішньообласні відмінності у потенціалі туристичних ресурсів. Доцільність використання наявних туристичних ресурсів конкретних адміністративних одиниць, а також територіальних громад, саме і є основною проблемою для наукових досліджень.

Наявність великою кількості різноманітних природних ресурсів дає можливість розвивати на Тернопільщині різноманітні види туризму, такі як: активний(водний,спелеологічний), зелений, культурно-пізнавальний, оздоровчий.

На нашу думку, для повного розкриття туристичного потенціалу території необхідно:

- логістика інноваційності у туризмі, у вигляді впровадження нових технологій обслуговування та організації відпочинку, управлінських нововведень;
- надати широкі можливості науковим кадрам щодо створення принципової логістичної моделі сталого розвитку туризму;
- диверсифікувати туристичні послуги за рахунок інновацій та розвитку наявного потенціалу туристичної галузі;
- державна туристична політика регіону повинна сприяти формуванню цілісного туристичного продукту;
- забезпечення сталого розвитку туризму повинно передбачити управління в туристичною галузі, таким чином, щоб це не суперечило природній, соціальній, економічній єдності території;
- проведення стійкої використання природних ресурсів через врахування внесків місцевих громад у відпочинок туристів тобто передбачення рівності прав місцевого населення у економічній доцільності від туризму;
- легалізація діяльності приватних домоволодінь та засобів розміщення; - ліквідація диспропорцій рекреаційного освоєння територій області, як елемент комплексного розвитку.

- формування позитивного міжнародного іміджу галузі, визначення сприятливого бізнес-середовища
- стимулювання інвестиційної діяльності, сталий підхід до використання природних ресурсів, а також формування ефективної системи управління.

Ми вважаємо, необхідно і надалі на Тернопільщині розвивати велотуризм, водний туризм, сільський зелений туризм. Особливо привабливими для туристів регіону є туристично-екскурсійні подорожі. Кожна рекреаційна територія для стабільного функціонування повинна мати певну спеціалізацію на окремих видах туризму та типах відпочинку. Для сталого розвитку галузі таких видів повинно бути кілька, крім того, формувати їх необхідно в такий спосіб, щоб підтримувати стабільний туристичний попит протягом усього року, долаючи фактор сезонності.

Нами було проведено SWOT-аналіз туристичної галузі Тернопільської області.

Таблиця 3.1.

SWOT-аналіз туристичної галузі Тернопільської області

Сильні сторони	Слабкі сторони
<p>Вигідне суспільно-географічне положення; Багатий природно-рекреаційний потенціал (лікувальні мінеральні води, лісові, ландшафтні, геоморфологічні (у тім числі спелео-) ресурси, природоохоронні території); унікальна суспільно-історична спадщина; популяризація фестивальних заходів як унікальних туристично-рекреаційних продуктів; комунікаційна доступність; наявність регіональних програм розвитку туризму в області; зростання конкуренції на ринку туристичних послуг; активна позиція населення щодо розвитку туристичної галузі області</p>	<p>Недостатній рівень розвитку туристичної інфраструктури (низький рівень надання послуг у туристичних закладах; недостатня кількість закладів розміщення та харчування, невпорядкований стан автошляхів); низький рівень реклами та поінформованості населення щодо туристичних програм регіону; недостатній рівень кваліфікації працівників туристичної сфери; відсутність державних програм збереження та відновлення унікальних туристичних пам'яток; високий рівень дигресії популярних туристичних ресурсів і територій; низький рівень попиту на туристичний продукт з боку проведення на території регіону туристичних конференцій, виставок, ярмарок; створення туристичних кластерів; запозичення іноземного досвіду в процесі використання туристичних атракцій</p>
Можливості	Загрози (перешкоди)
<p>Використання географічного положення для збільшення міжобласних туристичних потоків; використання природного потенціалу для розвитку сільського зеленого, екологічного, водного, оздоровчо-</p>	<p>Недостатнє фінансування з державного бюджету нових туристичних програм; зменшення кількості іноземних туристів через недосконалість туристичної інфраструктури та низький рівень надання</p>

<p>лікувального відпочинку; залучення об'єктів історико-культурної спадщини до нових пізнавальних та розважальних туристично-рекреаційних проектів; облаштування закладів розміщення та відпочинку в місцях із туристичними атракціями; населення регіону через низький рівень доходів; низький рівень інвестиційної активності туристичної галузі. Впровадження новітніх технологій у процесі здійснення туризму та рекреації; облаштування транспортної інфраструктури дасть змогу збільшити кількість пасажироперевезень у межах області до об'єктів туризму; збільшення кількості готельних закладів та агросадіб дасть змогу здійснювати довготривалий відпочинок поблизу туристичних дестинацій; створення якісного туристичного продукту через зростання конкуренції на ринку туристичних послуг</p>	<p>туристичних послуг; невідповідний рівень заробітної плати у туристичній сфері; руйнування архітектурних пам'яток у випадку їх запустіння; зменшення туристичних потоків через низький рівень маркетингу туристичної галузі регіону; надмірне використання вичерпних природнорекреаційних ресурсів; недофінансування туристичних програм</p>
---	--

Головною проблемою регіону є його географічно-туристичне положення, як транзитної території в яку легко можна в'їхати від сусідніх областей без необхідної ночівлі. Тому в умовах конкурентоспроможності краю та зміцнення його ресурсного потенціалу, забезпечення розвитку людських ресурсів, потрібно розвивати міжрегіональне співробітництво.

Дуже важливим є ухвалення ефективних законів, які сприятимуть туристичної діяльності; підтримка та захист інновацій на галузевому рівні; формування позитивного іміджу туристичної галузі на національному та міжнародному ринках. Концептуальні підходи до формування концепції ефективного розвитку туристичної галузі передбачають виділення конкретних напрямів, у межах яких мають обґрунтовуватися завдання та методи їх реалізації.

До них відносяться: формування позитивного міжнародного іміджу галузі, визначення сприятливого бізнес-середовища, стимулювання інвестиційної діяльності, сталий підхід до використання природних ресурсів, а також формування ефективної системи управління.

ВИСНОВКИ ДО 3 РОЗДІЛУ

У третьому розділі було розроблено практичні рекомендації щодо збільшення обсягів в'їзних туристичних потоків на прикладі іноземних країн.

Цьому будуть сприяти такі кроки:

- Забезпечення сталого розвитку інфраструктури туристичного бізнесу;
- підвищення ефективності державного регулювання;
- залучення інвесторів і партнерів у туристичну сферу в тому числі з іноземних країн;
- створення і просування бренду України на світовому ринку, участь у міжнародних ярмарках та виставках.

Перспективними видами туризму в Україні є: культурно-пізнавальний, активний (гірськолижний, рафтинг, яхтинг, поїздки на квадрациклах тури-сафарі, гірськолижний відпочинок, польоти на повітряних кулях, дайвінг), оздоровчий, діловий, сільський.

Дослідивши туристичний потенціал Тернопільської області, можна зробити наступні висновки.

Тернопільська область має різноманітні природні, культурно-історичні ресурси, сприятливі кліматичні умови, мальовничі ландшафти, ліси, річки, джерела мінеральних вод.

Все це становить привабливість для організації і проведення масового туризму. Саме детальний опис природних та історико-культурних ресурсів Тернопільської області з вказівкою усіх характеристик, дав можливість на його основі виділити найбільш перспективні види туризму. Серед них екологічний, активний (водний, велосипедний та спелеологічний), етнографічний, замковий, культурно-пізнавальний, паломницький, подієвий туризм та ін.

Проаналізувавши стан туристичної галузі в Тернопільській області, було виокремлено її головні проблеми та розглянуто альтернативні шляхи до їх вирішення.

Головною проблемою на сьогодні в області є невідповідність між наявними туристичними благами та туристичною інфраструктурою, що їх

забезпечує. Структура закладів готельного господарства області за місткістю не є оптимальною (відсутні сучасні об'єкти для розміщення великої кількості відвідувачів). В області діє 68 закладів розміщення на 2611 місць. Санаторії і профілакторії зношуються, послуги не відповідають сучасним потребам, що зумовлює підвищення вартості даних послуг.

Серед основних проблем транспортної системи є поганий стан шляхового покриття, а також висока вартість транспортних послуг у доходах домогосподарств, що пов'язано зі значною вартістю паливно-мастильних матеріалів.

Не зважаючи на це Тернопільська область як регіон з багатьма історикокультурними пам'ятками та привабливими географічними умовами має чудові перспективи стати одним з центрів туризму в нашій країні.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі вирішено науково-практичне завдання по розкриттю суті туристичного потенціалу, його складових, методів оцінки, також було описано туристичні ресурси України, обсяги туристичних потоків за 2016-2018 роки, виділено найбільш важливі проблеми туристичної галузі України, розроблено пропозиції щодо їх усунення, а також розроблено пропозиції щодо видів туризму, які необхідно розвивати.

На сьогоднішній день туризм - є індустрією, яка помітно впливає на розвиток економіки.

З точки зору привабливості туризму, як галузі, що надає послуги, полягає у більш швидкісній окупності туристичного продукту. Україна має всі шанси для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму. Але туризм розвивається в умовах досить жорстокої світової конкуренції, але не зважаючи на реальну дійсність, територія України має великий туристичний потенціал, який не якісно і ефективно використовується обслуговуючим персоналом у сфері туризму. Одним із важливих туристичних потенціалів, являється історико - культурні пам'ятки. Кожен регіон України має свою надзвичайно цікаву історію, архітектурні пам'ятки, рекреаційні ресурси, які є унікальними.

За 2016-2018 роки Україну щорічно відвідують 14 млн. іноземних туристів.

У 2018 році збільшився потік туристів з не прикордонних країн.

Міжнародний туризм є потужний засіб інтеграції у світовий простір завдяки якому туризм стане однією з основних галузей економіки держави.

Туристична індустрія має соціальне та економічне значення :

- сприяє збільшенню населення;
- створює нові робочі місця;
- збільшує доходи населення та держави;
- займається розвитку галузей , які мають відношення до туристичних послуг;
- відроджує та демонструє культуру та традиції країни;

Але, не зважаючи на туристичний потенціал, головна проблема у галузі туризму вирішується неналежно. Щоб вирішити низку проблем потрібно починати зміни з економічних та законодавчих нюансів, також це є:

- неефективне та нераціональне використання природних ресурсів;
- відсутність розвиненої інфраструктури з новими видами послуг;
- необхідність реконструкції архітектурних та історичних пам'яток;
- неякісне надання туристичних послуг;
- недосконалий розвиток внутрішнього туризму;

Виробнича галузь формувалася ще за радянський період з орієнтацією на бюджетних невибагливих туристах, тому більшість засобів розміщення не відповідають європейським стандартам. Також невід'ємною проблемою залишається якість обслуговування та наявність кваліфікаційних працівників. Орієнтація на міжнародний туризм зменшує попит на внутрішній туризм, який має потужний туристичний потенціал. Ситуація, яка складається в сфері туризму, вимагає нагального вирішення проблем, пошуку нових орієнтирів, засобів подолання кризових явищ. Повноваження та роль держави в регулюванні туристичного ринку формує основні умови функціонування суб'єктів туристичної діяльності як і на національному, так і на міжнародному ринку.

В ході роботи нами було виділено перспективні види туризму, які необхідно розвивати в Україні, а саме: пляжний, культурно-пізнавальний, активний, діловий, зелений, рекреаційно-оздоровчий.

Також було розроблено напрями розвитку туризму на Тернопільщині, в області є ресурси для розвитку культурно-пізнавального, оздоровчого, активного, зеленого видів туризму.

Туристична галузь в Україні має великий потенціал - географічне розташування в центрі Європи, але для цього необхідно налагодити інфраструктуру. Місцевим органам необхідно направляти свою діяльність на пошук інвесторів та реставрувати готельні, санаторні, курортні підприємства, які б відповідали міжнародним стандартам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автомобільні шляхи України. [Електронний ресурс]. – URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
2. Архітектурна спадщина України / За ред. д-ра мистецтвознавства В.І. Тимофієнка. Національні особливості архітектури народу України. Київ, 1995. Вип. 2. 276 с.
3. Бабов К.Д. Курорти України державного та місцевого значення / К.Д. Бабов, О.М. Нікіпелова. – Одеса: Пальміра, 2014. – С.12-26.
4. Бакурова Г.В. Оцінка рекреаційної привабливості регіону / Г.В.Бакурова, Д.В.Очеретін // Збірник наукових праць. - Вип. 183 у 3-х томах. - Т. III. - Дніпропетровський ДНУ, 2002. - С 617-622.
5. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О.О. Бейдик. - К.: ВЦ КНУ, 2002. - 396 с.
6. Бунтова Н. В. Потенціал України на міжнародному ринку туристичних послуг / Н. В. Бунтова // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – № 17. – С. 21–24. 5.
7. Бутко М.П. Розвиток мережі шляхів автомобільного сполучення та її роль у зміцненні туристичного потенціалу України / М.П. Бутко, І.О. Аншугіна // Регіональна економіка. – 2014. – №2. – С.23 М.П
8. Гайдук А.Б. Формування туристичної ринкової інфраструктури як фактор підвищення ефективності функціонування ринку туристичних послуг/А.Б. Гайдук//Регіональна економіка. - 1999. - №2. - С.172-177
9. Головне управління статистики в Тернопільській області URL: <http://te.ukrstat.gov.ua>
10. Генеза ринкової економіки: Терміни, поняття, персоналії / За наук. Ред.. Г.І.Башнянина і В.С.Іфтемічука. – 2-ге вид., випр. і доповн. – Львів: „Магнолія 2006”, 2007. – 688 с.
11. Державна служба статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

12. Дроздов А.В. Екотуризм: визначення, принципи, ознаки, форми. Актуальні проблеми туризму. Перспективи розвитку сфери туризму : науково-практична-конференція. Київ, 2007. С. 122-129., с. 122
13. Жук М.В. Експортний потенціал регіону: теорія, методологія, практика / М.В. Жук. -Чернівці: Рута, 2002. - 199 с
14. Закон України "Про туризм" від 05.09.95 р. // Відомості Верховної Ради. - 1995. - №31. (зі змінами, внесеними законом №2608-VI (2608-1) від 19.10.2010 р.). - С. 241 - 254.
15. Зорін І.В., Квартальнов В.А. Енциклопедія туризму. Харків: Фінанси і статистика, 2003. 384 с с. 52
16. Іванова Л.О. Оцінка маркетингових можливостей підприємств готельного господарства в окремих регіонах України / Л.О.Іванова // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Щорічний збірник наукових праць. - Вип. XIV. - Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2003. - С. 230-242.
17. International Tourist Arrivals. International Tourist Receipts: UNWTO Tourism Highlights. Madrid, 2018 URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419876>
18. Карачина Н. Розвиток міжнародного туризму в Україні у контексті світової інтеграції / Н. Карачина, О. Савіцька // Молодий вчений. – 2017. – № 5 (08). – С. 109–113.
19. Квартальнов В.А. Туризм: Підручник / В.А. Квартальнов. - М.: Финанси і статистика, 2002. - 320 с.
20. Кравців В.С. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери / В.С. Кравців, Л.С. Гринів, М.В. Копач, С.П. Кузик. - Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 1999. - 78 с.
21. Клейман А.А., Евреїнов О.Б. Інфраструктура туризму: стратегія розвитку: монографія / під редакцією проф. А.А. Клеймана. – СПб.: Д.А.Р.К., 2014. – 384 с.
22. Корнева Д.А. Особливості розвитку туристичної інфраструктури в Україні / Д.А. Корнева // Вісник. – 2011. – №15. – С.174-180

23. Кот С. І. Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні" / 18 квітня 2018 р / Київ – 2018

24. Кривега К.В. Туристична інфраструктура: поняття та складові / К.В. Кривега // Гуманітарний вісник ЗДІА. - 2005. - Випуск 21. - с.118-124

25. Любіцева О. О. Туристичні ресурси України:(Навч. посіб./ О. О. Любіцева, Є. В. Панкова, В. І.Стафійчук. - Київ: Альтерпрес, 2007. - 369 с

26.Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України: навч. посіб. для студентів вузів / Мацола В. І. – Львів , 2014. – 259 с.)

27.Мацикур Г.В. Туристичне краєзнавство/ Г.В. Мацикур //Тернопіль: Технічний коледж ТНТУ ім. І. Пулюя Тернопіль 2014

28.Міжнародні транспортні коридори України URL:

29.Міністерство економічного розвитку та торгівлі України,офіційний сайт URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=be44a1a7-69b3-4a77-a86a-447499abcdd6&tag=Analitika&isSpecial=true>

30. Міністерство закордонних справ України URL: <https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations>

31. Міністерство культури України офіційний сайт URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245358162&cat_id=244993460

32.Музиченко-Козловська Оксана Володимирівна. Економічне оцінювання та регулювання туристичної привабливості території: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.02.03 / О.В. Музиченко-Козловська; Національний ун-т "Львівська політехніка". - Л., 2007. - 21с.

33.Наказ Державної туристичної адміністрації України та Державного комітету статистики України від 12.11.2003 р. -№142/394 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/zll28-03>.

34.Новицька С. Р. Біотичні рекреаційні ресурси Тернопільської області / Новицька С. Р. // Наукові записки ТНПУ імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ, 2008. – № 1. - С. 225-232.

35. Оксенюк К. І. Економічний зміст стратегічного потенціалу регіону [Електронний ресурс] / К. І. Оксенюк. – URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_re/2008_5_3/zbirnuk_RE_3_41.pdf.

36. Омуш М.О. Стратегія диверсифікованого розвитку туристського комплексу в регіональній економіці: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. екон. наук: спец. 08.10.03; 08.10.01 / М.О.Омуш // Харківська державна академія міського господарства. - Харків, 2003. -19 с

37. Орлова М.Л. Функціональні складові інфраструктури туризму України [Електронний ресурс] / Серія Економіка. Випуск 2 (50). 122 М.Л. Орлова // Геополітика і екогеодинаміка регіонів. – 2014. – Режим доступу: <http://geopolitika.crimea.edu/arhiv/2014/tom10-v-2/0125orlova.pdf>

38. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації (UNWTO World Tourism Organization) URL: <http://www.world-tourism.org>.

39. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону : монографія / за заг. ред. В.Г. Герасименко. Одеса : ОНЕУ, 2016. 262 с

40. Павлов В.І. Рекреаційний комплекс Волині: теорія, практика, перспективи / В.І. Павлов, Л.М. Черчик. - Луцьк: Надстир'я, 1998. - 122 с
Павлов

41. Попович С.І. Туристично-екскурсійні ресурси України: вступ до проблеми / С.І. Попович // Збірник "Туристичні ресурси України". - К.: Тип. ФІГУ, 1996. - 352 с.

42. Про музеї та музейну справу сайт „Верховна Рада України”. – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80>

43. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 січня 2018 р. № 626 “Про внесення змін до Порядку визначення категорій пам’яток для занесення об’єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам’яток України”. Правова охорона культурної спадщини: збірник документів. Київ, 2006. С. 393-396.

44. Рудий Г. Я. Проблеми збереження музейної спадщини України: за результатами аналізу матеріалів республіканської періодики 1930-х рр. / Г. Я. Рудий // Український історичний журнал. — 2014. — № 6. — С. 127—135.

45. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні. Статистичний бюлетень. URL:
http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_skl_bl.htm
- 46.Святохо Н.В. Концептуальні основи дослідження туристичного потенціалу регіону. Економіка і управління. 2007. №2. С. 30-36., с. 32
- 47.Смірнов І.Г. Логістичне оцінювання рекреаційно-туристичних об'єктів та ресурсів (в контексті логістичної моделі сталого розвитку туризму). Велика Волинь: наук. зб. Вип. 42. Житомир: М. Косенко, 2013. С. 239-246.
- 48.Список об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_об'єктів_Світової_спадщини_ЮНЕСКО_в_Україні
- 49.Стеченко Д.М. Наукові аспекти економічної діагностики природно-рекреаційного потенціалу регіону // формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – №1. – с. 136-139.
- 50.Таранюк Л. М. Потенціал і розвиток підприємства: навчальний посібник / Л. М. Таранюк. – Суми: Видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1», 2016. – 278 с.
- 51.Тенденції розвитку світового ринку ділового туризму / Н. А. Дехтяр // Проблеми економіки. - 2016. - № 1. - С. 43-51. - URL:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pecon_2014_1_6
- 52.Теребух А.А., Мороз О.І. Оцінювання туристичного потенціалу // Актуальні проблеми економіки. - 2016. - № 7. - С. 335-343. - URL:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2016_7_39
53. Укрінформ URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2664756-do-reci-v-turizmi-ukraina-ne-pase-zadnih.html>
54. Урядовий портал «Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року» 16 березня 2017 року URL:
<https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249826501>
55. Хвесин М.А., Яроцька О.В. Управління водними ресурсами України. – К. / М.А Хвесин, О.В Яроцька.: РВПС України, 2004 – 53с.

56. Шабардіна, Ю. В. Рекреаційний потенціал як складова продуктивних сил регіонального економічного простору [Текст] : дис. канд. екон. наук: 08.00.05 / Ю. В. Шабардіна, Чернігівський державний технологічний університет. – Чернігів : 2011 р.

57. Школа І.М., Козменко В.М. Міжнародні економічні відносини / І.М.Школа. - Чернівці: Рута, 1996. - 203 с

58.Школа І.М. Менеджмент туристичної індустрії: навчальний посібник / За ред. проф. І.М.Школи. - Чернівці: ЧТЕІКНТЕУ, 2003. - 662 с